

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
CLUJ-NAPOCA**

***NECROLOGUL CREȘTIN – GEN OMILETIC ÎN TRADIȚIA PATRISTICĂ
A SECOLELOR IV-V ȘI ACTUALITATEA LUI PASTORALĂ***

(REZUMAT)

Candidat: Pr. Drd. Emanuel VALICĂ

Îndrumător științific: PR. PROF. UNIV. DR. VASILE GORDON

Cluj-Napoca

2016

PLANUL TEZEI DE DOCTORAT

INTRODUCERE, PRECIZAREA NOȚIUNILOR ȘI STADIUL CERCETĂRII ÎN ACTUALITATE

01. Considerații preliminare
 1. Tema morții între pesimism, tabu, anacronism și nădejde creștină
 2. Locul necrologului în Teologia Pastorală
 3. Precizarea noțiunilor: „perioada (epoca) patristică” și „tradiția patristică”
 - 3.1. Alte opinii și dileme privind perioada și tradiția patristică
 - 3.2. Delimitarea temei, principiile și criteriile ale alegerii perioadei patristice
 4. Alegerea temei și motivația
 5. Metoda de lucru, teze și ipoteze de cercetare
 - 5.1. Strategii omiletice și direcții de cercetare
 - 5.2. Ipoteze și perspective omiletico – pastorale
 - 5.3. Stadiul cercetării actuale în Biserica Ortodoxă Română
 - 5.4. Stadiul cercetării în literatura străină și în sfera academică modernă
6. Noutatea lucrării
 - 6.1. Ce se dorește a fi această lucrare și care este rolul ei
 - 6.2. Ce nu se dorește a fi și ce nu are ca scop

CAPITOLUL I

I. ISTORIC ȘI IZVOARE DE INSPIRAȚIE ALE NECROLOGULUI CREȘTIN

- I.1. Precizări etimologice, definirea noțiunilor și evoluția necrologului creștin
- I.2. Necrologul creștin versus necrologul bizantin
- I.3. Delimitarea tematică a noțiunilor
- I.4. Sensurile omiletice și autorii necrologului în sec. IV-V
 - I.4.1. Noțiunea de necrolog, în sensul omiletic restrâns și caracteristicile lui
 - I.4.2. Autorii necrologului, în sensul restrâns

- I.4.3. Noțiunea de necrolog, în sensul omiletic extins
- I.4.4. Motivarea extinderii necrologului creștin
- I.4.5. Autorii necrologului, în sensul omiletic extins
- I.5. Scurtă analiză, între necrolog și scrisorile de mângâiere
 - I.5.1. Învățăături și argumente teologice comune necrologului și scrisorilor de mângâiere
 - I.5.2. Comportamentul empatic al Sf. Părinți
 - I.5.3. Obiectivele necrologului creștin și a scrisorilor de mângâiere
- I.6. Genurile omiletice
 - I.6.1. Scurtă analiză, vizând încadrarea necrologului în genul parenetic
 - I.6.2. Pareneza – propovăduirea „fără timp” a Cuvântului
 - I.6.3. Precizări etimologice și sinonime ale parenezei în diverse limbi
 - I.6.4. Particularitățile parenezei, scopul și importanța ei
 - I.6.5. Categoriile de pareneze și delimitarea temei la pareneza - necrolog
- I.7. Izvoare istorice, biblice, patristice și liturgice ale parenezei – necrolog
 - I.7.1. Antropologia istorică și culturală versus antropologia creștină
 - I.7.2. Izvoare și modele parenetice din Vechiului Testament
 - I.7.3. Izvoare și modele ale parenezei-necrolog din Noul Testament
 - I.7.4. Izvoare patristice ale parenezei-necrolog
 - I.7.5. Pareneza - necrolog în formă liturgică și frumusețea ei omiletică
 - I.7.6. Slujba înmormântării – paradigma creștină a prețuirii trupului
 - I.7.7. Izvoare omiletice pentru necrolog din practica liturgică post-însmormântare

CAPITOLUL AL II-LEA STRUCTURA OMILETICĂ ȘI MESAJUL PATRISTIC

- II.1. Necrologul – valoare omiletică și mijloc pastoral, în trecut și astăzi
 - II.1.1. „Cuvintele lui Dumnezeu” (1 Petru 4, 11) în structura necrologului
- II.2. Importanța omiletică și pastorală a cuvântului rostit
 - II.2.1. Măiestria cuvintelor din miezul cuvintelor
 - II.2.2. Cuvântul omiletic între tăcere, discreție pastorală și misiunea preotului de a învăța
 - II.2.3. Scurte criterii doctrinare și ecleziologice ale teologiei predicii
 - II.2.4. De la teoria cuvântului la sistem de viață creștină

- II.3. Evoluția parezei-necrolog ca formă distinctă a predicii
 - II.3.1. Influența sofisticii și a filosofiei asupra necrologului în comparație cu atitudinea Sfinților Părinți
 - II.3.2. Necrologul între recomandări sofiste și gândirea teonomă a Sfinților Părinți
- II.4. Hermeneutica parezei-necrolog, din perspectivă omiletică și pastorală
 - II.4.1. Selectarea necrologurilor și a scrisorilor de mângâiere spre analiză omiletică
 - II.4.2. Teme și idei majore din Panegiric în cinstea Sfântului Vasile cel Mare
 - II.4.2.1. Descrierea vieții Sfântului Vasile ca „lege a virtuții și a evlaviei”
 - II.4.2.2. Legea martiriului viu – îndrumar pentru o pastorație înțeleaptă
 - II.4.2.3. Marele Vasile – martirul cel viu și neînsângerat
 - II.4.2.4. Înțelepciunea pastorală și curajul Sfântului pentru apărarea dreptei credințe
 - II.4.2.5. Educația cea bună și filosofia, deopotrivă bunuri spirituale pentru doctrina noastră
 - II.4.2.6. Despre Biserică și Episcopat
 - II.4.2.7. Despre Sfânta Treime
 - II.4.2.8. Despre etică – prietenia creștină
 - II.4.2.9. Filantropia diaconală față de trup și suflet
 - II.4.2.10. Idei morale și ascetice – bogăția Crucii
 - II.4.2.11. Despre Marea Trecere a Sfântului și comuniunea lui cu cei rămași – perspectivă liturgică și eshatologică
 - II.4.3. Teme și idei majore din Cuvântarea funebră la moartea Flacillei
 - II.4.3.1. Cinstirea durerii și a tristeții prin tăcere, dar și prin cuvânt potrivit
 - II.4.3.2. Tabloul virtuților și tărâmul binefacerilor – lupta pentru bine
 - II.4.3.3. Viața de acum – „vas găurit și casă străină”
 - II.4.3.4. Raiul – cununa mării, iar Hristos – „îmbrăcămintea din purpură cerească”
 - II.4.4. Teme și idei majore din Predica la înmormântarea unui episcop
 - II.4.4.1. „Nu trăiește puțin cel care trăiește bine”
 - II.4.4.2. Păstrarea episcopului în inima credincioși – îngropat în mormântul cel viu
 - II.4.5. Teme și idei majore din scrisorile de mângâiere
 - II.4.5.1. Epistola 5 – Scrisoare de mângâiere adresată lui Nectarie
 - II.4.5.1.1. Mângâiere prin argumentele credinței în Hristos și în înviere

II.4.5.2. Epistola 24 – Către Marcella

II.4.5.2.1. Singurătatea, rugăciunea și postul singurele plăceri

II.5. Elemente de limbaj și stil

II.5.1. Termeni și expresii des folosite – cuvinte cheie

CAPITOLUL AL III-LEA

STRUCTURA OMILETICĂ A NECROLOGULUI ȘI ROST(U)IREA LUI. DIVERSE MODELE PRACTICE

III.1. Necrologul între cuvânt de învățătură, *duh de rugăciune*, *așezare întru iubire* și mângâiere

III.1.1. Scopul și utilitatea necrologului

III.1.2. Structura omiletică și mesajul necrologului creștin

III.1.2.1. Elaborarea necrologului, între metodă didactică și practică

III.1.2.2. Pregătirea necrologului și etapele tehnice ale alcătuirii lui

III.1.2.3. Părțile componente ale necrologului creștin și etapele pregătirii speciale

III.1.2.3.1. Textul scripturistic, patristic sau liturgic

III.1.2.3.2. Formule de adresare în cadrul necrologului

III.1.2.3.3. Introducerea

III.1.2.3.4. Tratarea, susținerea și lucrarea sinergică a necrologului

III.1.2.3.5. Încheierea/perorația sau concluziile

III.1.2.3.6. Particularități speciale. Rostirea în *prezența unui neprezent* și în prezența atâtor îndurerați și necunoscuți

III.1.2.4. „Iertăciunile” între mângâiere și *degradarea* sau mutilarea necrologului

III.1.2.4.1. De la „bocete și iertăciuni”, la fenomenul „cimitirul vesel de la Săpânța”

III.1.2.4.2. Dorul, ca putere de biruire a morții prin nădejdea învierii, a revederii, a rugăciunii și a iertării reciproce după Părintele Stăniloae

III.2. Modele de pareneze necrolog și de scrisori de mângâiere

III.2.1. Necrologuri tematice

III.2.1.1. Necrolog la moartea unui copil bolnav de SIDA – *Plăcut și iubit fiind de Dumnezeu, l-a mutat de pe pământ*

- III.2.1.2. Necrolog la moartea unui practicant fervent al vieții liturgice: *Sfânta Euharistie – merindea cea mai de pe urmă*
- III.2.1.3. *Necrolog la moartea unui credincios milostiv și filantrop – Despre judecata particulară și cea de apoi*
- III.2.1.4. Necrolog la moartea unui enoriaș, după o lungă și grea suferință – *Cauzele bolii și rostul suferinței*
- III.2.1.5. Necrolog la moartea unei mame văduve tinere – *Iată mama ta!*
- III.2.1.6. Necrolog la moartea unui tânăr accidentat – *Tinerețea nu este o garanție împotriva morții*
- III.2.1.7. Necrolog la moartea unui veteran de război sau refugiat din Bucovina de Nord sau din Basarabia (bunic sau bunică) – *Și s-a adăugat la poporul său*
- III.2.1.8. Necrolog la moartea unui credincios din corul Bisericii, frământat de semnificația și de importanța slujbelor pentru cei morți – *Folosul rugăciunilor și simbolismul liturgic al slujbei de înmormântare și a parastaselor*
- III.2.1.9. Necrolog la moartea unui sinucigaș, bolnav psihic – *Valoarea vieții*
- III.2.1.10. Necrolog la moartea unui om de afaceri bogat și creștin înstărit – *Adevărata bogăție*
- III.2.2. Necrolog și schițe pentru pareneze-necrolog: după statutul social, atitudini civice, aptitudini intelectuale și profesionale, și despre misiunea pastorală a preotului
- III.2.2.1. Necrolog la moartea unui deținut politic, ajuns caz social – *Fericiți cei prizonieri pentru dreptate*
- III.2.2.2. Necrolog la moartea unui preot – *Intră întru bucuria Domnului tău!*
- III.2.2.3. Schiță pentru necrolog la moartea unui medic
- III.2.2.4. Schiță pentru necrolog la moartea unui militar, ucis într-un atentat sinucigaș în Afganistan
- III.2.2.5. Schiță pentru necrolog la moartea unui educator creștin
- III.2.3 Scrisori de mângâiere și de sfat duhovnicesc, trimise *per post* sau *per e-mail*, privind sensul vieții și al morții, sau răspunsuri la unele probleme de bioetică spirituală

- III.2.3.1. Scrisoare de mângâiere și de sfat pastoral către fiii unei defuncte, care intenționează să incinereze trupul mamei lor – *Valoarea trupului*
- III.2.3.2. Scrisoare de mângâiere pentru moartea unui fiu decedat în urma unui accident de muncă în străinătate – *Vremea săvârșirii parastaselor și simbolismul creștin al colivei*
- III.2.3.3. Scrisoare de mângâiere privind moartea cerebrală a unui tată și sfat duhovnicesc pentru familie, privind donarea de organe – *Eutanasia și comerțul medical cu organe umane*
- III.2.3.4. Răspuns la o scrisoare trimisă de un credincios – „*Vămile văzduhului*”; *obiceiuri și superstiții la înmormântare.*

CONCLUZII GENERALE. AUTOEVALUARE CRITICĂ. PROPUNERI ȘI PERSPECTIVE

ANEXE

BIBLIOGRAFIE TEMATICĂ

A. O sinteză a conținutului

Cuvinte cheie: pareneza-necrolog; cuvântare funebră; predică la înmormântare; schiță pentru necrolog; scrisori de mângâiere; „bocete și iertăciuni”; parastas; necrologul bizantin; necrologul creștin; marea trecere; pragul dintre două vieți; moarte; mormânt; împărăția lui Dumnezeu; mântuire; viața veșnică.

1. Viața omului între *pe-trecere* și *marea trecere* – *Pesah* - *Paște*

Lucrarea *Necrologul creștin - gen omiletic în tradiția patristică a sec. IV-V și actualitatea lui pastorală* își propune să valorifice bogăția omiletică și pastorală a acestor două secole de aur ale creștinismului, care prezintă viața omului între *pe-trecere* și *marea trecere*, adică *Paștele perpetuu* al omului spre unirea cu Hristos.

Pentru unii, această încercare pare mai puțin obișnuită, chiar pesimistă și demoralizatoare, deoarece moartea și doliul au fost dintotdeauna teme mai puțin dorite, învăluite într-o tăcere discretă, uneori un subiect chiar *tabu*¹, întrucât este imposibil să-și imagineze propria-i moarte – pe care o reduc numai la ipostaza de „spectator” la moartea altora – și le vine foarte dificil să accepte că *mormântul este săpat în ei însăși, încă de la naștere*. Prin această precizare se infirmă *cunoscuta sintagmă pitagoreică*: „σώμα – σήμα”, adică *trupul este mormânt*. Sfinții Părinți afirmă unanim că „mormântul este săpat în trup”, întrucât ne naștem cu pecetea și sentința morții², și nu trupul este mormântul însuși, deoarece prin Iisus Hristos acesta rămâne *Templu al Duhului Sfânt* (1 Corinteni 6, 19) și *persoană umană*, chiar și în starea de moarte – așa cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul³.

Sfinții Părinți ai secolelor IV-V arată că omul nu poate fi cuprins nici de universul întreg, nicidecum de un mormânt, chiar și atunci când el *moare cu amănuntul*, adică în suferință intensă și boală îndelungată, pe care am putea-o numi o moarte „pe viu”. „Puterea de viață a morții”⁴ a generat mereu un timp al întrebărilor și al dilemelor existențiale pentru fiecare în felul lor, o preocupare teologică punctuală, cu consecințe duhovnicești semnificative în viața Bisericii, a

¹ Cristina BOGDAN, „Moartea este un subiect tabu”, în: *Caiete de Antropologie Istorică*, nr. 5-6, Cluj, 2004.

² Pr. Filotheos FAROS, *Manual de iubire. Firea dragostei*, trad. rom. de Ovidiu Lăzărescu, Ed. Egumenița, Galați, 2005, p. 251.

³ Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Ambigua”, 7, în: *PG 91, 1101BC*, apud Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere...*, trad. rom. de Marinela Bojin, Ed. Doxologia, Iași, 2013, p. 192.

⁴ Mihai MATEICIUC, *Moartea ca o virgulă*, Ed. Ion Prelipean, Horodnic de Jos, 2014, pp. 63-79.

învățămintului teologic și a lumii, întrucât nu filosofia sau cultura umanistă au stat la baza problematicii morții, ci revelația divină a fost fundamentul și punctul de pornire privind cauzele morții și urmările acesteia, transpusă simbolic și verbal în limbaj liturgic, omiletic, catehetic, pastoral și bioetic⁵.

Cu toată această importanță și perspectivă eshatologică a *marii treceri* pentru mântuirea omului, locul necrologului creștin atât în viața pastorală a parohiei, cât și în Teologia Academică, nu a fost unul central. Prin urmare, nu i s-a acordat o importanță misionară și catehetică deosebită pe măsură și nici nu a fost suficient tratat în literatura de specialitate, așa cum vedem din cercetarea omiletică a ultimilor secole, de când a început această tradiție patristică a necrologului și în țara noastră. Se cunoaște faptul că prima predică funebră cunoscută la români este cea ținută de Mitropolitul Kievului Grigore Țamblac (1361-1402), în Moldova, la mormântul unchiului său Kiprian, intitulată: „Despre cei răposați și despre traiul pe pământ ca niște călători și despre Antihrist și despre învierea morților și că viața omenească e plină de deșărtăciune și de osteneală”⁶; în Țara Românească este consemnată pentru prima dată predica funebră în sec. al XVI-lea⁷, iar în Transilvania abia din sec. al XVII-lea⁸, sub *presiunea concurenței omiletice* confesionale.

2. „Perioada și tradiția patristică”, motivația alegerii temei, obiectivele omiletice și pastorale ale necrologului creștin

În *Introducere*, am făcut precizarea noțiunilor de „perioada patristică și tradiția patristică”, considerând-o importantă, mai ales în contextul apariției așa zisei *Teologii post-patristice*. Când vorbim despre *tradiția patristică* înțelegem *perioada și teologia patristică* sau *Tradiția Bisericii*

⁵ Prin Hristos, Care și-a asumat întreaga umanitate și prin ea întreaga creație, moartea capătă noi sensuri și valențe teologice. Cu Iisus Hristos parcurgem un perpetuu *Pesah-Paște* (Trecere) spre Înviere și Viața cea veșnică, rămânând în același timp în Hristos și cu Hristos și după trecerea *pragului* dintre cele două lumi, deoarece „și dacă trăim și dacă murim, ai Domnului suntem” (*Romani* 14, 8). Însă, pentru *a fi ai Domnului* moartea trebuie să ne găsească împreună cu Hristos, ne învață Sfinții Părinți. Cu Mântuitorul Iisus *hotarul dintre moarte și viață* devine mai *flexibil, etapizat* și nu fixat doar, pe momentul morții, al *exit*-ului.

⁶ Diac. Dr. Gheorghe COMȘA, *Istoria predicii la români*, Ed. Ministerului Cultelor și Artelor, București, 1921, p. 9.

⁷ În Țara Românească predica funebră este pusă în evidență de Neagoe Basarab (1512-1521): vezi: Nicolae IORGA, *Cuvântări de înmormântare și pomenire*, Vălenii de munte, 1909, p. 8. Comentariile predicilor funebre din acest secol, intitulate „Cugetări în ora morții” – făcute de B. P. Hașdeu și de D. Russo –, sunt reprezentative, pentru a înțelege mai bine revigorarea și importanța acordată acestui gen omiletic. Vezi și: Diacon Dr. Gheorghe COMȘA, *Istoria predicii...*, p. 24.

⁸ Diac. Gh. COMȘA, *Istoria predicii...*, p. 52. Volumul de *predici funebre* intitulat „Sicriul de Aur”, o traducere din ungurește realizată și tipărită de protopopul Ioan Zoba din Vinț, redă fidel dimensiunea cuvântării funebre și necesitatea acestui gen omiletic, generat și de influența confesională.

până în ziua de azi, întrucât *tradiția patristică* inspirată de Duhul Sfânt în Biserică este mereu actuală și reprezintă o realitate harică ocrotitoare și lucrătoare spre mântuirea și îndumnezeirea omului, cu condiția să nu fie nici *abstractizată* și nici *absolutizată*⁹, întrucât ar duce la un *conservatorism* anacronic, și nici *relativizată*, deoarece ar conduce la liberalism și secularizare sau chiar la o teologie *post creștină sau modernă*.

Din istoricul *necrologului creștin*, deducem faptul că acesta este o moștenire culturală din lumea antică precreștină, adaptat și dezvoltat ulterior în creștinism, însă, în același timp, este și purtătorul unei întregi teologii dogmatice, patristice, eclesiale, antropologice, eshatologice, omiletice și liturgice.

Întrucât în perioada a II -a a *înfloririi tradiției patristice*, numită și *epoca de aur sau clasică a Sfinților Părinți* (313 până la 461)¹⁰, s-a dezvoltat pe lângă alte genuri literare și *necrologul* – ca gen omiletic¹¹ –, am dorit să alegem și să tratăm această perioadă patristică, în lucrarea de doctorat, ca *paradigmă omiletică și pastorală*, deoarece necrologul este rezultatul acestei perioade și tradiții patristice, care poate oferi un model analitic aplicabil și celorlalte perioade patristice, până în actualitate.

Următoarele considerente de ordin sociologic, metodologic și teologic vin în sprijinul alegerii acestei perioade patristice:

- a. Structurile sociologice din sec. IV – V d. Hr. *nu s-au schimbat fundamental*, iar noi nu ne *îndepărtăm* „de ele atât de mult, încât să ne considerăm întru totul străini față de acestea sau incapabili să le înțelegem [...]”¹²;
- b. Perioada patristică continuă mereu, prin lucrarea dinamică a Sfântului Duh, până în zilele noastre, prin intermediul Sfinților Părinți, pe care îi alege ca vase sfințite, pentru a ne învăța, mângâia, rezolva o criză sau dispută teologică, și ne „arată adevărul prin intermediul lor”¹³, independent de spațiul geografic sau de timp.

⁹ Prof. Dr. Adrian-Constantin MARINESCU, în: *Părintele bisericesc sau Sfântul Părinte, martor și organ al lucrării Sfântului Duh în Biserică...*, în: *Studii Teologice*, SN, nr. 1 (2009) pp. 41- 43: vezi și: A.C. MARINESCU, „Prolog. Actualitatea, autoritatea și importanța Sfinților Părinți”, în : *Studii Teologice*, SN, nr. 4 (2012), pp. 11-12.

¹⁰ Pr. Prof. Dr. Ioan G. COMAN, *Patrologie*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 27.

¹¹ Pr. I.G. COMAN, *Patrologie*, p. 27.

¹² Prof. Dr. Stylianos G. PAPADOPOULOS, *Patrologie*, vol. I, trad. rom. de Lect. Dr. Adrian Marinescu, Ed. Bizantină, București, 2006, p. 52.

¹³ St.G. PAPADOPOULOS, *Patrologie*, pp. 68-69.

- c. Nu a fost necesar cercetarea unei perioade patristice mai întinse, deoarece monumentală carte a lui Alexander Sideras¹⁴ tratează despre *necrologul bizantin*, în volumul XIX de Studii Bizantine Vieneze, cu prioritate din perspectivă *istorico-filosofico-lingvistică*, începând din secolul VI până în secolul al XV-lea; excepție o fac sec. IV-V, care de fapt sunt fundamentul *necrologului bizantin* – cum afirmă autorii –, care analizează mai mult aspectele sociologice, istorice, filologice, evoluția lingvistică, autorii, adresanții, timpul apariției, manuscrisele și edițiile vremii, fără să excludă însă unele aspecte teologice.

Întrucât tradiția patristică a sec. VI-V face începutul acestui gen omiletic numit *pareneza necrolog* și este reprezentativă și paradigmatică pentru secolele următoare, am ales ca subiectul acestei teze să „reîmprospăteze” și să reamintească importanța omiletică și misionară a necrologului creștin și să readucă în actualitate frumusețea dogmatică, liturgică, omiletică și catehetică a acestui gen omiletic.

Alegerea temei și motivațiile pastorale sau personale ale subiectului propus în prezenta lucrare sunt fundamentate pe experiența pastorală a Bisericii, care ne arată ca o realitate obiectivă faptul că de felul cum preotul slujitor abordează problema morții, de cunoștințele sale teologice pe care le are despre viața în Hristos și despre moarte, toate acestea influențează în mod substanțial atitudinea pastorală a preotului față de muribund sau de cel adormit, față de familia îndoliată, precum și succesul și calitatea omiletică a unui necrolog. De aceea, am prezentat detaliat *valoarea teologică a necrologului creștin*, din punct de vedere omiletic, biblic, dogmatic, patristic, eshatologic, antropologic, istoric și misionar, fără a face îndoctrinare, ci formare duhovnicească, motiv pentru care am pus mai mult accent pe *valoarea lui aplicativă și omiletică pentru activitatea pastorală*, legând astfel munca de cercetare teologică *de viața și de moartea de zi cu zi* a oamenilor, care alcătuiesc Biserica cu bucuria și tristețea ei reală și concretă.

Această abordare evită capcanele scolasticii, care pune accentul pe *dimensiunea didactică a slujirii* și promovează cu prioritate o *doctrină a predicării, pe baza cercetărilor critice a Evangheliilor*, ce produc, uneori, un dezechilibru între cult, doctrină și predică, pe când, în

¹⁴ Alexander SIDERAS, *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung. 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend*, Ed. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bd. XIX, Wien, 1994, p. 536.

Ortodoxie, *strategia omiletică*¹⁵ constă un echilibrul firesc între viața liturgică, mistică, revelația divină și cuvântul propovăduit, ca metodă *omiletică și de misiune* a Bisericii¹⁶.

Așadar, în Ortodoxie *Omiletica* nu este pentru ea însăși, de dragul specializării și a științei omiletice, așa cum nici viața pastorală a Bisericii nu poate fi suficientă ei însăși, ci scopul disciplinelor teologice academice, îmbinat armonios cu viața pastorală a Bisericii este *îndumnezeirea omului*. În acest sens, am făcut o analiză privind stadiul actual al cercetării omiletice a parezei-necrolog, în Biserica Ortodoxă Română și, în parte, în Biserica Greacă, precum și în unele culte neortodoxe. Am continuat cu stadiul actual al cercetării din literatura străină și din sfera academică modernă care tratează fenomenul morții doar din punctul de vedere al antropologiei culturale și istorice.

Din cele peste 1000 de titluri aduse la zi din literatura omiletică română, care includ și Manualele ortodoxe de Omiletică și de Catehetică, subiectul este tratat foarte puțin, estimat procentual în jur de 3%. Acest „deficit omiletic”, referitor la necrolog, pare, la prima vedere, o lipsă de preocupare pastorală față de *cuvântarea funebră* și un „deficit academic” major; credem însă că, mai degrabă, reflectă tendința firească a Ortodoxiei, de a pune mai mult accent pe *icoana Învierii*, decât pe *icoana Răstignirii* și preferința optimistă și firească a creștinului ortodox de a-L „vedea” pe Hristos, ca Cel Care poartă Crucea spre Golgota, decât pe Hristos răstignit pe Cruce, deoarece finalul Jertfei este Învierea Sa și nu moartea Sa cu drama Crucii. Deci, Teologia Învierii are în Ortodoxie prioritate maximă, față de Teologia Crucii și a Morții, la toate nivelurile vieții pastorale, teologice și culturale; acest lucru, totuși, nu justifică integral lipsa preocupării punctuale față de acest gen omiletic, numit *parezeza – necrolog*.

Prin prezenta lucrare de doctorat se dorește a micșora, într-o oarecare măsură, acest „deficit omiletic” și ca scop omiletic și pastoral lucrarea își propune următoarele obiective:

- să aducă mângâiere și speranță celor îndoliați, și nicidecum să dea un răspuns la *conținutul morții*;
- să ne obișnuiască cu gândul morții noastre iminente și să alunge obsesia morții;
- omul să cântărească bine anii vieții și să învețe că el nu știe niciodată când va muri, *ceea ce reprezintă o milostivire din partea lui Dumnezeu*. Moartea este *ascunsă în ultima zi a*

¹⁵ Pr. Lector Dr. Vasile GORDON, *Predica ocazională (parezeza)*, lucrare de doctorat, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, p. 18.

¹⁶ Pr. V. GORDON, „Necesitatea actualizării predicii sub aspect misionar”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CIII (1985), nr. 5-6, pp. 102-115.

vieții, motiv pentru care trebuie să fim atenți cu ultima zi. Deci, neștiind nici vremea și nici locul, vom aștepta moartea în orice vreme și în orice loc (Fericitul Augustin);

- să învățăm cum să *mângâiem cu discernământ* și cu empatie autentică;
- să fie un izvor de inspirație teologică și omiletică, din care să vedem că experiența patristică a *trecutului*, privitor la *viață și moarte*, se leagă armonios într-un tot unitar de nădejdea învierii, spre *viitorul veșnic* cu Dumnezeu;
- să nu rămână doar o sursă de inspirație omiletică și pastorală teoretică, după care să se elaboreze alte cărți, licențe, alte doctorate sau alte predici, ci să *formeze* oameni pentru viață și suflete pentru veșnicie, adică: să fie și un îndrumar duhovnicesc de orientare practică, pentru cei ce doresc să se *concilieze* cu timpul, cu sfârșitul vieții lor și cu veșnicia, pentru ca moartea să-i găsească pregătiți *creștinește și în pace cu sine, cu aproapele, cu natura și cu Dumnezeu*. Cu acest scop practic, am alcătuit cele 31 de *planuri schematice, împreună cu ideile principale* ale acestora, *necrologurile dezvoltate, schițele pentru predici și scrisorile de mângâiere*, pentru ca eventualii cititori să se regăsească măcar în una dintre ele și să le fie de ajutor în viața personală sau în cea profesională.
- în sensul de mai sus, prezenta lucrare ar putea fi, de asemenea, și un îndrumar bioetic spiritual pentru medici, psihologi și psihiatri, care se ocupă cu tratarea bolnavilor în fazele terminale, în clinicile de oncologie sau psihiatrie etc., în vederea unei *argumentări consolatoare*, atât pentru pacienții aflați pe patul de moarte sau în situații limită, cât și pentru rudele acestora. Momentul anunțului unui deces, din partea medicului, presupune o delicatețe specială și o adevărată știință a comunicării, iar cunoașterea învățăturii despre antropologia creștină, moarte și înviere, i-ar putea ajuta să-și însușească abilitatea necesară acestui moment dificil.

Având în vedere aceste obiective cu mare impact în actualitate, noutatea lucrării constă în faptul, că am tratat subiectul *necrologul creștin* într-o formă holistică, fundamentat pe izvoare biblice, patristice, dogmatice, liturgice, omiletice, antropologice, pastorale, canonice, și din punct de vedere *al bioeticii spirituale și al conceptului de medicină creștină*; prin aceasta, arătăm în mod practic că „Teologia Ortodoxă este sinteza dintre Revelația lui Dumnezeu și gândirea

patristică la cel mai înalt nivel posibil¹⁷, iar *arta omileticii* este mijlocul cel mai eficient pentru a le face cunoscute.

Tot ca o noutate a cercetării de față este și faptul, că sunt incluse sub denumirea de *necrolog extins* și *scrisorile de mângâiere* ale Sfinților Părinți din sec. IV-V, ca un izvor patristic inepuizabil, de o valoare teologică, pastorală și omiletică inestimabilă, după care am elaborat, în capitolul al III-lea, patru *scrisori de mângâiere*, ce privesc probleme și dileme actuale adresate celor îndoliați, ca modele omiletice pastorale și izvoare de inspirație, din punct de vedere al empatiei umane, de sfătuire și de consolare a familiei. Având în vedere obiectivele diverse și multiple, lucrarea nu vrea să pună în locul *culturii vieții pe cea a morții*, ci să le trateze împreună într-un mod unitar, firesc și pline de nădejdea veșniciei cu Hristos. Prezenta cercetare nu are pretenția de a fi *nec plus ultra*¹⁸.

3. Istoric și izvoare de inspirație ale necrologului

În capitolul intitulat *Istoric și izvoare de inspirație ale necrologului creștin*, am definit și am delimitat tematic noțiunile, am făcut precizări etimologice și omiletice în ceea ce privește *necrologul creștin* versus *necrologul bizantin* și sensurilor omiletice ale acestora. Am identificat autorii de necrologuri și ai scrisorilor de mângâiere din secolele IV-V, pe care le-am însoțit apoi cu o scurtă analiză comparativă omiletică, subliniind comportamentul empatic al Sfinților Părinți, importanța și necesitatea lor pastorală, precum și impactul acestora asupra vieții duhovnicești ale creștinului; am explicat noțiunea de *necrolog*, în sensul omiletic restrâns și caracteristicile lui, precum și cea de *necrolog*, în sensul omiletic extins și motivarea extinderii lui; lucrarea prezintă apoi o scurtă analiză între necrolog și scrisorile de mângâiere, comportamentul empatic al Sfinților Părinți precum și obiectivele necrologului creștin și a scrisorilor de mângâiere. În Capitolul I am pus accentul pe valoarea omiletică și pastorală a necrologului și a scrisorilor de mângâiere, ca punți și mijloace de comunicare pastorală și misionară, având ca fundament grija și dragostea pentru oameni, după modelul întrupării și jertfei Domnului nostru Iisus Hristos.

Din analiza genurilor omiletice rezultă faptul că necrologul se identifică, din punct de vedere al științei omiletice, ca o componentă a genului parenetic, de circumstanță. Precizările

¹⁷ John MEYENDORFF, *Teologia Bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. rom. de Pr. Alexandru I. Stan, Ed. Nemira, București, 2011, p. 5.

¹⁸ *Peste care nu se mai poate trece.*

etimologice și sinonimele parezei în diverse limbi confirmă caracterul ocazional al parezei, în care se încadrează și pareza-necrolog, cu delimitările și cu particularitățile ei specifice.

Cu toate că părerile nu sunt unitare în ceea ce privesc genurile omiletice, am optat, după o atentă analiză, pentru clasificările făcute de cei mai renumiți specialiști în Omiletică, care, în general, sunt de acord cu următoarele categorii ale genului omiletic: omilia, predica propriu-zisă (numită și sintetică), panegiricul, pareza și conferința religioasă.

În ceea ce privesc panegiricul și pareza, se face o distincție clară între cele două genuri omiletice: panegiricul, potrivit Pr. Prof. Dr. Vasile Gordon, este o *cuvântare bisericască, ce face preaslăvirea unui adevăr de credință fundamental* și care se ține regulat și tematic în cadrul timpului liturgic al anului bisericesc, în timp ce pareza – care este o *exortație, încurajare, avizare, sfătuire, atenționare, recomandare de circumstanță* – are un caracter ocazional. Prin urmare, panegiricul ar fi propovăduirea „cu timp” (timpul liturgic) a Cuvântului lui Dumnezeu, în timp ce pareza ar fi propovăduirea „fără timp”, dacă extrapolăm îndemnul Sfântului Apostol Pavel adresat lui Timotei (2 *Timotei* 4, 2).

Pe baza acestei realități și cerințe liturgico-pastorale, considerăm că necrologul, care este o cuvântare ocazională, se potrivește mai bine *genului omiletic parenetic*, așa cum îl găsim menționat și în unele manuale de Omiletică grecești.

În ceea ce privește delimitarea tipurilor de pareze din punctul de vedere al importanței momentului liturgic, Pr. Prof. Vasile Gordon distinge între parezele simple și cele dezvoltate. Acestea au ca obiectiv cele două categorii de cuvântări parenetice ocazionale: cele cu caracter festiv, de bucurie, și cele cu caracter trist, cauzate de diferite încercări și lovituri ale vieții.

O parte din caracteristicile parezei, comparativ cu omilia, predica propriu-zisă și panegiricul, ar fi următoarele: pareza se ține atât în interiorul spațiului liturgic, cât și în afara lui, cu ocazia unui moment liturgic; durata parezei este mai scurtă; momentul liturgic este mai personalizat, mai mișcător, empatic, ceea ce îi dă posibilitatea vorbitorului să țină cuvântarea cu mai multă condescendență, bucurie sau compasiune și persuasiune, întrucât scopul este acela de mângâiere, sfătuire, încurajare, împreună-bucurie sau întristare cu ascultătorii, și nu de a căuta complezența sau de a le încânta auzul ascultătorilor.

Pareza, ocazionată de momentul liturgic respectiv, oferă un prilej misionar deosebit, deoarece acum este timpul prielnic pentru luminarea minții, încălzirea inimii și înduplecarea

voinței ascultătorului, fără a neglija însă voința acestuia și îndemnul spre fapte virtuozose, întrucât ascultătorul este implicat, vizat și afectat în mod personal.

Întrucât cea mai grea responsabilitate a preotului este de a mângâia sufletul creștinului în urma pierderii cuiva drag, urmărind dobândirea nădejzii și învingerea suferinței, este nevoie pentru aceasta de mult tact pastoral și înțelepciune, fapt care presupune multe cunoștințe omiletice, dogmatice, liturgice, antropologice, istorice, psihologice, pedagogice și didactice.

În acest context, am tratat, într-o manieră cât mai sintetică și cât mai schematică, izvoarele istorice, biblice, patristice și liturgice ale parezei-necrolog, cum ar fi: antropologia istorică și culturală versus antropologia creștină; izvoare și modele parentice din Vechiului Testament; izvoare și modele ale parezei-necrolog din Noul Testament; izvoare patristice ale parezei-necrolog; pareza-necrolog în formă liturgică; frumusețea omiletică a parezei, scoțând în evidență Slujba înmormântării, ca paradigma liturgică a prețuirii trupului, după modelul înmormântării Trupului lui Iisus Hristos după Răstignire; izvoare omiletice pentru necrolog din practica liturgică de după înmormântare, accentuând faptul că aceste slujbe reprezintă efectiv o substanțială pregătire apercetivă a necrologului.

Din analiza comparată a subcapitolului I.7 se pot trage următoarele concluzii: în perioada preistorică, chiar dacă nu exista scrierea, vedem totuși manifestată dragostea și mângâierea celor îndoliați, prin frumusețea acelor monumente funerare închinare celor decedați, reprezentând, în acest fel, cel mai remarcabil „necrolog” scris în piatră.

Lumea antică își exprima durerea printr-o literatură filosofică bogată și prin poezie, păstrată până astăzi, cum ar fi cea a lui Homer, Pindar, Euripide, Virgil, Ovidiu, Cicero, Pliniu cel Tânăr, Seneca, precum și la unii scriitori și poeți ai epocii antice târzii. Viziunea asupra morții în perioada precreștină este abordată în sens negativ, fără o pregătire în prealabil, pe parcursul vieții acestui fenomen și fără o înțelegere clară a consecințelor acestei atitudini de indiferență, negare și respingere permanentă. Creștinismul însă, pe baza revelației divine, învață că originea omului este în Hristos, după care omul este creat de Dumnezeu, întrucât Dumnezeu este Realitatea absolută, a cărei imagine se reflectă în sufletul uman.

Sfânta Scriptură și Sfinții Părinți fundamentează acest adevăr, scoțând în evidență dragostea lui Dumnezeu prin Iisus Hristos pentru om, pe care îl mângâie, îl încurajează și îi este aproape în momentele grele ale vieții. De exemplu, majoritatea cuvântărilor Mântuitorului și ale

Sfinților Apostoli au un conținut parenetic evident, fiind rostite ocazional, deosebindu-se clar de omilii, care se rosteau în Sinagogă, conform timpului liturgic iudaic.

Sfânta Tradiție a Bisericii continuă liturgic acest comportament dumnezeiesc și, de aceea, în subcapitolul intitulat *Pareneza-necrolog în formă liturgică și frumusețea ei omiletică*, am arătat cum se desfășoară în mod simbolic, solemn și liturgic, dar cu prefigurări reale și „practice”, acea *demnitate a lui ars moriendi* și în perspectivă eshatologică.

În acest mod, noi, cei vii, am putea intui și trăi cu anticipație duhovnicească viața cea veșnică de după propria moarte trupească, întrucât slujba înmormântării, care *prezidează momentul durerii*, ne oferă *ocazia unui act liturgic suprem de a fi om, în fața căruia toate vechile seducții ale artei de a muri rămân palide*.

Întregul cult divin ortodox trece prin trista zi a *Vinerii celei Mari* spre bucuria *Duminicii Învierii*. Astfel, *anthropologia crucis* se transfigurează în *anthropologia gloriae*, întrucât cel Răstignit este Cel Înviat, iar slujba înmormântării devine *paradigmă liturgică și un izvor omiletic deosebit a prețuirii trupului uman*.

În plus, cultul divin, având ca nucleu central Sfânta Liturghie, ca punct culminant al dragostei divine și transpus liturgic prin opera libertății duhovnicești a Sfinților Părinți, în conclurare harică divină, ne conduce real la întâlnirea cu Dumnezeu, recapitulează istoria mântuirii și răscumpără lumea păcatului prin Jertfa Euharistică, aducând prin aceasta victoria definitivă a lui *anamnesis* asupra lui *mimesis*.

Practica liturgică de după înmormântare și liturgicul, în general vorbind, oferă o supradeterminare eshatologică și originară a relației omului cu lumea și pământul, liturgicul transformă relația noastră cu sacrul și divinul într-o relație cu Absolutul, cu Dumnezeu revelat în Iisus Hristos.

De aceea, milosteniile și rugăciunile sunt cele mai bune tânguiri pentru morți, iar cuvântul funebru, ținut după participarea la slujba de parastas sau a altor rânduieli liturgice săvârșite în cinstea celor plecați dintre noi, poate fi un moment liturgic mângâietor pentru cei îndoliați, care încă au rana sufletului nevindecată, dacă se continuă predica în același context de nădejde și iubire, pe care o sugerează și o accentuează mereu atât slujba înmormântării, cât și cea a parastasului, litia mică pentru morți, rugăciunea la împărțirea hainelor și a altor lucruri pentru cei adormiți în Domnul, precum și rânduiala binecuvântării și a sfințirii crucii ce se așează la

mormânt. *Dreapta credință* se îmbină într-o armonie complementară și reciprocă dumnezeiască cu *dreapta cinstire*, exprimată doxologic în cultul divin.

Din acest motiv, am considerat absolut necesar în acest capitol să extindem, să transpunem și să tratăm *pareneza-necrolog* la dimensiunea liturgicului, deoarece cuvântarea funebră este indisolubil legată de slujba înmormântării și considerată parte componentă și integrantă a ei, precum și pregătire aperceptivă a necrologului.

În Capitolul I, istoricul și evoluția necrologului sunt prezentate critic și analitic. De menționat, în mod deosebit, este faptul că noțiunea de *necrolog*, în sensul strict istoric și etimologic al cuvântului, apare abia în secolul al XIV-lea (1330), Theodor Metochites fiind primul care folosește acest cuvânt. În primul mileniu creștin se utiliza doar noțiunea de *ἐπιτάφιος λόγος* (=cuvântare funebră). Cu toate acestea, noțiunea de *necrolog* este folosită de patrologii și omileticienii contemporani și pentru mileniul întâi, ca sinonimă cu cea de *ἐπιτάφιος λόγος*. Important este faptul că atât istoricii, cât și specialiștii în omiletică, patrologii și lingviștii consideră unanim necrologurile și scrisorile de mângâiere o bogăție omiletică, lingvistică, pastorală și dogmatică de o valoare inestimabilă, în viața Bisericii și a creștinului, și pot fi folosite ca surse de inspirație pastorală și omiletică pentru alcătuirea unui necrolog actual.

4. *Necrologul – valoare omiletică și mijloc pastoral, în trecut și astăzi*

În Capitolul al II-lea, intitulat *Structura omiletică și mesajul patristic*, se desprinde concluzia, că moartea este *un prag între două lumi* pentru a mistui ceea ce este bolnav și trecător, ca să rămână ceea ce este sănătos și veșnic, deoarece „moartea nu-i altceva decât pieirea stricăciunii, moartea nu mistuie trupul, ci stricăciunea trupului”¹⁹, ne spune Sfântul Ioan Gură de Aur.

Actualitatea, valoarea omiletică și pastorală a necrologului constă în faptul că în structura lui predomină „Cuvintele lui Dumnezeu” (*1 Petru* 4, 11), care reprezintă *măiestria cuvintelor din miezul cuvintelor*. În acest context am tratat despre cuvântul omiletic între tăcere, discreție pastorală și misiune a preotului de a învăța, creionând scurte criterii doctrinare și eclesiologice ale teologiei prediciei, pe care le-au folosit Sfinții Părinți din secolele IV și V, având ca structură omiletică cele trei slujiri ale Mântuitorului: *învățătoarească, sfințitoare și împărătească*. Această perspectivă a propovăduirii formează *Teologia Cuvântului omiletic*, ca *paradigmă a Logosului*

¹⁹ Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Cuvânt despre învierea morților”, în: *Predici la sărbătorile împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, vol. VII, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002, p. 132.

întrupat și ca esență a slujirii și a propovăduirii preoțești, ce se coagulează duhovnicește în teologia trinitară – care, la rândul ei, este propovăduită și inclusă teologic în context eclesiologic.

Pe această structură omiletică au construit Sfinții Părinți propovăduirea Sfintei Evanghelii. Ce-i drept, *întâlnirea predicii creștine cu retorica greco-romană* a influențat forma propovăduirii cuvântului, însă Sfinții Părinți au dat termenilor și formelor filosofice un conținut nou, care a creat un gen omiletic creștin propriu, inconfundabil cu retorica profană a sofistilor, întrucât gândirea lor a fost *teonomă*, și nu autonomă. Deci, *Omiletica* Sfinților Părinți nu este nicidecum o fiică a *Retoricii sofiste*, deoarece ei au depășit formalismul sterp al sofistilor și al retorilor vremii. Acest lucru l-am prezentat în subcapitolele *Influența sofisticii și a filosofiei asupra necrologului; necrologul între recomandările sofiste și gândirea teonomă a Sfinților Părinți*.

Din analiza comparată cu filosofia sofistilor, am dedus că pareneza s-a dezvoltat ca formă distinctă a predicii creștine. De asemenea, am ajuns la concluzia că influența retorismului sofistic asupra Sfinților Părinți este un lucru de netăgăduit, dar important este faptul că unele genuri literare și metode retorice ale sofistilor au fost adaptate și folosite ca mijloace *misionare* de propovăduire.

Sfinții Părinți ai Bisericii și-au creat o Teologie a predicii propriie, care constituie o *Teologie a Duhului* și esența propovăduirii creștine, ca paradigmă pentru secolele următoare. Deosebirea fundamentală față de „omiletica” sofistă constă în mesajul pe care îl transmite fiecare: *Teologia Duhului* este de origine dumnezeiască, făcută cu scop mântuitor, iar predica sofistilor este folosită doar cu scop persuasiv, de a demonstra orice și nimic, întemeiată, de multe ori, pe argumente false și neconcludente.

Metodele sofistilor, utilizate de unii Sfinți Părinți, au fost adaptate, în parte, în forme și mijloace de comunicare lingvistice eficiente, pentru a atrage pe intelectualii vremii, fie creștini, fie necreștini, însă ei nu lăsau revelația divină să fie umbrată de aceste forme, ci o utilizau și mai elocvent „după măsura firii noastre” și se lăsau, în același timp, îndrumați tainic de inspirația divină și de spontaneitatea firească, pe care o dă o credință sinceră și puternică.

Sfinții Părinți *se axează duhovnicește* în jurul Adevărului și al revelației divine, dau *cuvântului rost*, îndeamnă la fapte bune și îi îndrumă pe ascultători spre destinația finală, aceea a îndumnezeirii omului.

Ca o dovadă concretă a acestor atitudini și metode de propovăduire ale Sfinților Părinți, am întreprins o hermeneutică a parezei-necrolog din perspectivă omiletică și pastorală, după ce

am operat o selectare reprezentativă a necrologurilor și a scrisorilor de mângâiere spre analiză omiletică, după cum urmează:

1. Necrologuri reprezentative – la moartea unui episcop din Răsărit, respectiv a unei personalități împăratești și a unui episcop din Apus:
 - *Cuvântare la moartea lui Vasile cel Mare, episcopul Capadociei*, a Sfântului Grigorie de Nazianz;
 - *Cuvântare funebră la moartea Flacillei* (soția lui Teodosie I), a Sfântului Grigorie de Nyssa;
 - *Predica la înmormântarea unui episcop*, a Fericitului Augustin.
2. Scrisori de mângâiere reprezentative și de actualitate:
 - Din grupul celor șapte *epistole de mângâiere* ale Sf. Vasile cel Mare, am selecționat, ca paradigmatică pentru creștinismul răsăritean, *Epistola 5 – Scrisoare de mângâiere adresată lui Nectarie*;
 - Din cele trei *epistole de mângâiere* ale Fericitului Ieronim, am optat pentru *Epistola 24 – Către Marcella*, reprezentativă pentru tradiția creștină apuseană.

Concluzionând temele și ideile principale ale Sfântului Grigorie desprinse din cuvântul său, după o riguroasă analiză din perspectivă dogmatică, eclezială, liturgică, omiletică, pastorală, diaconal-filantropică, canonică, culturală și etică, putem spune că este cel mai complex, profund și frumos necrolog ce s-a scris vreodată despre o ființă umană, întrucât însumează armonios și magistral toate aspectele învățaturii și vieții creștine.

Următoarele 11 teme și idei teologice pe care am reușit să le identificăm dau mărturie despre această aserțiune:

- Descrierea vieții Sfântului Vasile ca „lege a virtuții și a evlaviei”;
- *Legea martiriului viu* – îndrumar pentru o pastorație înțeleaptă;
- Marele Vasile – martirul cel viu și neînsângerat;
- Înțelepciunea pastorală și curajul Sfântului pentru apărarea dreptei credințe;
- *Educația cea bună* și filosofia, deopotrivă bunuri spirituale și *pentru doctrina noastră*;
- Despre Biserică și Episcopat;
- Despre Sfânta Treime;

- Despre etică – prietenia creștină;
- Filantropia diaconală față de trup și suflet;
- Idei morale și ascetice – bogăția Crucii;
- Despre *Marea Trecere* a Sfântului și comuniunea lui cu cei rămași – perspectivă liturgică și eshatologică.

Din *Descrierea vieții Sfântului Vasile ca „lege a virtuții și a evlaviei”*, vedem cel mai frumos tablou moral al unui sfânt, care se raporta la ascendența arborelui genealogic duhovnicesc al strămoșilor lui, și nu la descendența trupească.

Din *Legea martiriului viu – îndrumar pentru o pastorație înțeleaptă*, învățăm cum să mărturisim cu curaj și demnitate preotească și să înțelegem că fiecare poate fi *martirul cel viu și neînsângerat*, dacă alege să conlucreze cu voința divină și are chemarea, alegerea și darul lui Dumnezeu pentru această mare demnitate creștină și eclezială.

Din tema *Înțelepciunea pastorală și curajul Sfântului pentru apărarea dreptei credințe*, desprindem concluzia că *educația cea bună și filosofia* sunt deopotrivă bunuri spirituale *pentru doctrina noastră*, care pot da suport pastoral substanțial pentru Biserică și slujitorii ei.

Din tema *Sfânta Treime*, înțelegem faptul că această învățătură sfântă nu este rezultatul culturii și al erudiției, ci o mare Taină descoperită Sfântului în urma dialogului avut cu Dumnezeu despre Dumnezeu, ca urmare a vieții sale sfinte și a harului divin, *care l-a ajutat să intre în Sfânta Treime*, precum Aron odinioară în Sfânta Sfintelor.

De la *prietenia creștină* cu oamenii, se ajunge la *prietenia cu Dumnezeu și cu îngerii*, concretizată în dăruirea *diaconal-filantropică față de trup și suflet* a aproapelui după modelul Jertfei lui Hristos.

Astfel, Sfântul – având ca *bogăție duhovnicească Sfânta Cruce* – nu moare, ci *trece* în comuniunea sfinților, trăind și desăvârșindu-se haric în contemplarea și dragostea Sfintei Treimi, rămânând în același timp ca arhieru, în comuniune de dragoste și mijlocire liturgică în cer, pentru cei rămași în viață.

Acest necrolog, raportat la criteriile omiletice, doctrinare și eclesiologice, urmează întru totul teologia predicii apostolice și patristice a primelor trei veacuri, expusă sumar mai sus, și se adapă atât din Vechiul, cât și din Noul Testament, având ca obiectiv transpunerea învățăturii creștine într-un mod pedagogic și clar, de la propovăduirea cuvântului rostit și celebrat liturgic, la însăși

trăirea dinamică a vieții în Hristos cel înviat și în Biserica Sa, trăire care conduce sinergic spre mântuire și îndumnezeire.

Dintre temele și ideile majore din *Cuvântarea funebră la moartea Flacillei*, enumerăm: *cinstirea durerii și a tristeții prin tăcere, dar și prin cuvânt potrivit și echilibrat*, urmat de tabloul virtuților și *tărâmul binefacerilor, ca o luptă permanentă pentru bine dusă de împărăteasă*. Cu toate că *Viața de acum* este comparată ca un „vas găurit și casă străină”, dacă trăim responsabil în Hristos, dobândim Raiul ca pe o *cunună a măririi*, iar pe Hristos ca pe o *îmbrăcăminte din purpură cerească*.

Dintre temele și ideile majore din *predica la înmormântarea unui episcop*, desprindem învățătura că „*nu trăiește puțin cel care trăiește bine*”, iar păstrarea episcopului în inima credincioșilor – *îngropat în mormântul cel viu* – este preferabilă *unui mormânt frumos din marmură*.

În ceea ce privește *temele și ideile majore din scrisorile de mângâiere*, din *Epistola 5 – Scrisoare de mângâiere adresată lui Nectarie*, deducem că *mângâierea prin argumentele credinței în Hristos și în înviere* sunt cele mai eficiente și directe, iar din *Epistola 24 – Către Marcella*, pentru unii creștini, *porniți pe drumul sfințeniei, singurătatea, rugăciunea și postul sunt singurele plăceri*.

În partea finală a Capitolului al II-lea prezentăm câteva elemente de limbaj și stil, precum și unii termeni și expresii dintre cele mai des folosite, sintetizate sub noțiunea de *cuvinte-cheie*. Remarcăm, în mod deosebit, cuvintele: *nădejdea și învierea*, descrise ca daruri duhovnicești și cerești, în care toate amărăciunile și necazurile adunate în timp se transfigurează în puncte luminoase ale Vieții Veșnice, ce dau vieții pământești bucurie și sens.

În necrologuri și în scrisorile de mângâiere abundă mulțimea și diversitatea mijloacelor de comunicare și a figurilor stilistice retorice armonios echilibrate. Limbajul înfrumusețat al cuvântului comunică empatic, cu claritate și cu mare precizie, cu măiestrie literară și pastorală și transmite multă nădejde duhovnicească, ceea ce dă expresivitate și vioiciune, evitând, astfel, vorbitul sau scrisul neadecvat sau la întâmplare.

Scopul acestor scrieri este acela de a mângâia, de a învăța pe om să trăiască responsabil viața, de a întări credința, de a trăi cu nădejdea învierii și în iubirea milostivă a lui Dumnezeu spre mântuire, întrucât nimeni nu este deasupra milei divine, oricât de virtuos sau drept ar fi.

Tratarea acestor teme, enumerate în Capitolul al II-lea, ilustrează în mod exemplar cum au gândit Sfinții Părinți despre moarte. Modelul vieții și al morții lor pot fi luate ca repere duhovnicești pentru a evita radicalizarea problemei despre moarte și a corecta preocupările exagerate ale unora legate de aceasta, care merg până la *obsesie și disperare*. Aceste derapaje existențiale pot duce la paroxism tendințele ipohondrice ascunse, generând fobii, angoase, psihoze sau nevroze, stări sufletești care pot sfârși în extrema dorinței de a fi eutanasiat sau pot duce la sinucidere.

Preotul trebuie să cunoască temeinic învățătura ortodoxă despre moarte și înviere, despre recente probleme legate de *bioetică spirituală*, numită și *bioteologie*, adică *o teologie etică a vieții creștine*²⁰, să aibă abilități de comunicare, de ascultare, empatie, cunoștințe de psihologie, răbdare și dragoste față de cel în suferință și față de familia îndoliată, pentru a *transfigura* corespunzător durerea și întristarea, moartea și doliul în *act pastoral și eclesial*²¹ și să ajute, astfel, să se evite exagerările de orice fel ale morții.

5. Structura omiletică a necrologului și rost(u)irea lui. Diverse modele practice

Întrucât Capitolul al III-lea al lucrării este dedicat pregătirii și întocmirii unui necrolog, am pus accentul pe structura omiletică, mesajul, metoda, pregătirea și etapele tehnice ale alcătuirii lui, pe duhul de rugăciune al preotului predicator și pe temelia științei omiletice tradiționale ortodoxe, pentru a transmite cuvântul de învățătură revelat și pentru a mângâia pe cei îndoliați.

Prin necrologul creștin și prin scrisorile de mângâiere nu *se urmărește o îndoctrinare a păstoriților*, ci *o formare a credincioșilor*, care să aducă nădejde, să inspire pentru viață, să creeze atitudini firești și deprinderi duhovnicești ziditoare ale omului în timpul vieții și în fața morții și să transmită din învățăturile creștine spre mântuirea și îndumnezeierea lui. Acest lucru presupune o jertfă pe măsură din partea predicatorului. În acest context am insistat cu precădere: pe etapele pregătirii și elaborării unui necrolog creștin, ținând cont și de particularitățile speciale ale acestuia; asupra tradițiilor locale ale „iertăciunilor” și de pericolul de a-l *degrada*, dacă nu se

²⁰ † Ierotheos VLAHOS, *Bioetică și Bioteologie*, trad. rom. de Ierom. Teofan Munteanu, Ed. Christiana, București, 2013.

²¹ Vladimir LOSSKY, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, James Clark & Co Ltd., Londra, 1968, pp. 202-203.

păstrează „dreapta socoteală” a cuvântului; asupra fenomenului „cimitirul vesel de la Săpânța”²², care reprezintă arta populară de a „crucifica” destine reale ale oamenilor prin poezie; asupra *puterii dorului*, care poate „birui” moartea și tristețea prin nădejdea învierii și a revederii cu cei plecați etc.

Așadar, cunoașterea temeinică a învățaturii creștine, pregătirea *apropiată sau specială* din partea unui predicator sunt condițiile și etape esențiale pentru o predică reușită, pentru care el trebuie să se instruiască prin efort duhovnicesc, pastoral, cultural și intelectual, *cu timp și fără timp*, toată viața sa.

- În subcapitolul III.2 am elaborat, pe baza principiilor omiletice prezentate la punctul unu (III.1), 10 modele de necrologuri tematice (III.2.1), în care se cuprind cuvânt de învățătură, *duh de rugăciune, așezare întru iubire și mângâiere*:
 - Necrolog la moartea unui copil bolnav de SIDA – *Plăcut și iubit fiind de Dumnezeu, l-a mutat de pe pământ*;
 - Necrolog la moartea unui practicant fervent al vieții liturgice – *Sfânta Euharistie, merindea cea mai de pe urmă*;
 - Necrolog la moartea unui credincios milostiv și filantrop – *Despre judecata particulară și cea de apoi*;
 - Necrolog la moartea unui enoriaș, după o lungă și grea suferință – *Cauzele bolii și rostul suferinței*;
 - Necrolog la moartea unei mame văduve tinere – *Iată mama ta!*;
 - Necrolog la moartea unui tânăr accidentat – *Tineretea nu este o garanție împotriva morții*;
 - Necrolog la moartea unui veteran de război sau refugiat din Bucovina de Nord sau din Basarabia (bunic sau bunică) – *Și s-a adăugat la poporul său*;
 - Necrolog la moartea unui credincios din corul Bisericii, frământat de semnificația

²² Vezi: Aristița BORBEI, „Săpânța. Bibliografie selectivă”, în: *Familia Română. Fenomenul Săpânța, Revistă pentru solidaritatea românilor de pretutindeni*, nr. 1 (48), Baia Mare, 2013, pp. 68-72. Autoarea enumeră 169 de cărți și articole românești și stăine despre *Fenomenul Săpânța*. Această bibliografie ar putea fi o sursă de inspirație consistentă privind o lucrare de cercetare de master, doctorat sau post doctorat, pentru dezvoltarea, aprofundarea și continuarea temei privind influența necrologului în viața spirituală și culturală a românilor, așa cum am propus, atunci când am analizat fenomenul *Săpânța* și am emis ipoteza că acesta ar putea fi un rezultat psiho-cultural-social, generat de radicalizarea „iertăciunilor”, care duc, pe alocuri, până la dramatism momentul morții și al despărțirii de cei dragi. Acest subiect ar putea fi analizat din punct de vedere omiletic, privind stilul literar, mesajul teologic și cel folcloric, precum și din punct de vedere al antropologiei culturale românești, care a generat o tradiție funebră unică în Europa, precum și diverse obiceiuri de înmormântare în viața comunităților locale.

și de importanța slujbelor pentru cei morți – *Folosul rugăciunilor și simbolismul liturgic al slujbei de înmormântare și a parastaselor;*

- Necrolog la moartea unui sinucigaș, bolnav psihic – *Valoarea vieții;*
- Necrolog la moartea unui om de afaceri bogat și creștin înstărit – *Adevărata bogăție.*
- Două necrologuri și trei schițe pentru pareneze-necrolog (III.2.2): după statutul social, atitudini civice, aptitudini intelectuale și profesionale, și despre misiunea pastorală a preotului:
 - Necrolog la moartea unui deținut politic, ajuns caz social – *Fericiți cei prigonți pentru dreptate;*
 - Necrolog la moartea unui preot – *Intră întru bucuria Domnului tău!;*

Acestea sunt precedate, fiecare, de *planul schematic cu ideile principale*, care au și rolul unor „schițe” de predici pentru eventualii predicatori, care le pot dezvolta *cu propriile idei și „strategii ale cuvântului”* și cu *inițiative omiletice personale*, în eventualele lor necrologuri. Această metodă a fost inspirată de apariția cărții *Vademecum omiletic* a Pr. Prof. Dr. Vasile Gordon.

În mod paradigmatic, în acest subcapitol sunt concepute și trei *schițe pentru predici* ale necrologului, *după statutul social și profesional*, având ca model cele *100 de schițe pentru predici* din cartea *Vademecum omiletic*, a Pr. Prof. Gordon Vasile – deci, fără planul dezvoltat, cu scopul de a inspira pe eventualii predicatori de a concepe cu ușurință un necrolog propriu, pe care doar să-l adapteze după caz și situație corespunzătoare. Aceste *schițe pentru predici* se deosebesc față de *planul schematic cu ideile principale* ale celor 12 necrologuri, prin faptul că sunt precedate de *cuvintele cheie* și sunt centrate mai mult pe o anumită temă, bine delimitată și punctuală, pe când la *planul schematic*, aproape *fiecare idee principală* poate face subiectul unui nou necrolog. În fond ele sunt similare, exceptând nuanțările menționate. Acestea sunt:

- *Schiță pentru necrolog la moartea unui medic;*
- *Schiță pentru necrolog la moartea unui militar, ucis într-un atentat sinucigaș în Afganistan;*
- *Schiță pentru necrolog la moartea unui educator creștin.*

Întrucât în necrologurile Sfinților Părinți ai sec. IV-V se găsesc foarte mult versete biblice: de exemplu în necrologul ținut la moartea Sfântului Vasile cel Mare, Sfântul Grigore Teologul folosește 119 versete, din ambele Testamente, iar Sfântul Apostol Petru ne îndeamnă „dacă

vorbește cineva, cuvintele lui să fie ca ale lui Dumnezeu” (*1 Petru 4, 11*), am hotărât ca, în *modelele de necrologuri, în scrisorile de mângâiere și de sfat duhovnicesc* precum și în *schیțele pentru predici*, să primeze cuvântul Sfintei Scripturi, apoi dogma Bisericii, învățăturile Sfinților Părinți și, în cele din urmă, convingerile spirituale ale unor personalități teologice sau oameni de știință și de cultură ale pleromei eclesiale, care converg spre cuvântul revelat al lui Dumnezeu. Așadar, acestea sunt fundamentate biblic, dogmatic, patristic, liturgic, canonic și, în cele din urmă, din punct de vedere al bioeticii spirituale, elaborate după principiile omiletice actuale.

Noutatea acestor *necrologuri, scrisori de mângâiere și schیțe pentru predici* constă în faptul că ele sunt elaborate cu note de subsol, indicând sursa bibliografică, pentru a le pune la dispoziție material omiletic eventualilor predicatori, precum și ca o garanție morală privind fundamentarea și argumentarea teologică a celor scrise, asemenea unui studiu științific, tocmai pentru a arăta concret și practic că în misiunea de predicator este necesar o atenție și o preocupare științifică și pastorală deosebită. În plus, ele pot fi o sursă de inspirație omiletică pentru orice.

Pentru elaborarea necrologurilor *după statutul social, atitudini civice, aptitudini intelectuale și profesionale*, am adoptat cu precădere *stilul insinuant* al predicii, acolo unde a fost cazul, având în vedere caracterul profetic al cuvântului omiletic, cu scopul moral și misionar de *mustrare și îndreptare*, atunci când predicatorul constată în viața pastorală derapaje politice, economice, sociale și civice, fie ale puterii, fie ale societății, așa cum este conceput, de exemplu, *necologul la moartea unui deținut politic, ajuns caz social*, continuând, astfel, stilul și tradiția patristică, în acest sens.

- În subcapitolul III.2.3, intitulat *Scrisori de mângâiere și de sfat duhovnicesc, trimise per post sau per e-mail, privind sensul vieții și al morții, sau răspunsuri la unele probleme de bioetică spirituală*, am compus patru scrisori de mângâiere către membrii unor familii îndoliate, ce privesc teme actuale, cum ar fi: incinerarea, migrația, eutanasia, prelevarea și comerțul de organe umane din starea de *moarte cerebrală*, precum și răspunsuri la întrebările unui îndoliat, care este interesat despre semnificația „vămile văzduhului” și de unele *obiceiuri și superstiții la înmormântare*, intitulate astfel:
 - Scrisoare de mângâiere și de sfat pastoral către fiii unei defuncte, care intenționează să incinereze trupul mamei lor – *Valoarea trupului*;
 - Scrisoare de mângâiere pentru moartea unui fiu decedat în urma unui accident de muncă în străinătate – *Vremea săvârșirii parastaselor și simbolismul creștin al*

colivei;

- Scrisoare de mângâiere privind moartea cerebrală a unui tată și sfat duhovnicesc pentru familie, privind donarea de organe – *Eutanasia și comerțul medical cu organe umane;*
- Răspuns la o scrisoare trimisă de un credincios – „*Vămile văzduhului*”; *obiceiuri și superstiții la înmormântare.*

Această parte practică a lucrării, pe lângă faptul că prezintă în detaliu pregătirea și elaborarea unui necrolog creștin, după toate regulile științei omiletice și ale retoricii, prin modelele de *necrologuri, scrisorile de mângâiere și schițele pentru predici*, arată în mod practic și convingător, că moartea nu este dramatizată în spațiul ortodox, iar Biserica nu dezvoltă din ea o obsesie pentru credincioși – așa cum insinuează unii *seculariști* –, nu o prezintă ca o fatalitate, și nici nu face apologia ei, ci o arată ca fiind un *prag firesc între două vieți și între două lumi diferite*, dar unite prin Iisus Hristos, Domnul și Mântuitorul nostru, și pregătește, astfel, aperceptiv și constructiv conștiința credincioșilor, mărturisind învățătura creștină care ne spune că, *și dacă trăim și dacă murim, ai Domnului suntem.*

Pentru cei care cred că *moartea și iadul sunt pentru ceilalți* și trăiesc doar pentru trup, care rămâne singurul lucru central de care se îngrijesc în viață, *monumentul ridicat de ei însăși în cinstea muncii lor făuritoare, rămâne doar ceea ce au dărâmat*²³ în sufletele lor și ale oamenilor prin necredința și autosuficiența lor.

²³ Mihai MATEICIUC, *Moartea ca o virgulă*, pp. 35-44.

B. Concluzii finale și propuneri

Lucrarea de față prezintă exemplar faptul că moartea este un fenomen universal și obișnuit, care *ne însoțește ca umbra toată viața* și pe care o „purtăm în spate”, adică în ființa noastră. În ciuda prezenței sale atât de strânsă cu viața omului moartea a neliniștit omenirea dintotdeauna. Doar credința în Dumnezeu și *dorul după nemurire au avut darul de a dirija viața omului pentru pregătirea* întâlnirii cu El și pentru dobândirea vieții veșnice.

Sfinții Părinți ai sec. IV-V, raportează în necrologurile lor întreaga viață a omului la momentul morții și compară viața creștinului ca un *Paște continuu personal*, respectiv o călătorie și o trecere din *robia egipteană* a păcatului spre *Canaanul izbăvirii*, cu împotrivirile trupului asupra sufletului; cu primejdiile și necazurile iminente unei călătorii, așa de lungi și anevoioase, aflat mereu sub presiunea *răscumpărării vremii* (Efeseni 5, 16) și într-un *trup al morții* (Romani 7, 24), care săvârșește păcatul, *ce devine tatăl și hrană a morții*, întrucât *aduce moartea* (Romani 6, 23). Acest trup trebuie *trecut hotarul dintre cele două vieți* pentru a dobândi veșnicia și învierea. Aceasta presupune o adevărată *știință de a muri* (*ars moriendi*), dar și „o știință” și o cultură a *vieții în Hristos*, care necesită o luptă duhovnicească permanentă în propria persoană, deoarece „trupul pofteste împotriva duhului, iar duhul împotriva trupului; căci acestea se împotrivesc unul altuia”, *ca să nu facem cele ce am voi* (Galateni 5, 17).

Viața și moartea se întrepătrund reciproc și „se însoțesc” simultan, fiecare „în sensul lor de mers”, până la obșteasca Înviere, de aceea chiar și atunci când *viețuim murim*²⁴, tocmai din cauza păcatului care „lucrează” în noi, spune Sfântul Ioan Gură de Aur, iar Sf. Grigore de Nazianz compară alegoric pânțelele *mamei cu un mormânt*: „ieșim din mormânt [...] și mergem la mormânt”, și „din clipă în clipă murim și respirăm moartea [...]”²⁵, încât nici nu știi cum să numești viața: ori „viețuire amestecată cu moartea, ori moarte amestecată cu viața?”²⁶. Desigur, aceste comparații trebuie luate ca licențe poetice, ce vor să sugereze că noi ne naștem cu *pecetea morții*, deoarece moartea nu este o ființă personală, ci una „iconică”, identificată fiind tocmai ca lipsa unei existențe, adică lipsa vieții.

²⁴ Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Epistola către Romani”, în Omilia XI-a, ne îndeamnă: „să fugim de moartea aceea prin care și viețuind murim [...], în: *Lumina Sfințelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. 2, Ed. Anestis, s.l., 2008, p. 318.

²⁵ † Evghenie VULGARIS, *Îndeletnicire despre buna murire*, trad. rom. de † Veniamin al Moldovei și Sucevei, Ed. Sinaxa, București, 2010, pp. 87-87.

²⁶ † Evghenie VULGARIS, *Îndeletnicire...*, p. 89.

Sfântul Apostol Pavel *simte marea trecere* cum se *pe-trece zilnic*: „mor în fiecare zi” (*I Corinteni* 15, 31). Conștientizarea acestei *morți zilnice* ne poate face mai toleranți și chiar *mai oameni*, ne amintește că timpul nostru este limitat și avem un rost și un țel: acela de a dobândi viața cu Hristos, prin despățimire, iluminare și îndumnezeire.

Prezenta lucrare cercetează tema propusă într-un mod interdisciplinar, respectiv din punct de vedere omiletic, istoric, biblic, dogmatic, liturgic, canonic, moral, etic și al bioeticii spirituale, folosind o bibliografie bogată și diversă ce poate constitui un adevărat izvor de inspirație omiletică și de cercetare pentru viitorii elevi seminariști, studenți, doctoranzi, preoți și alte categorii de intelectuali preocupați de această temă.

Punctul comun cel mai important al necrologurilor și al scrisorilor de mângâiere este intercomuniunea dintre *dimensiunea liturgică a predicii* și *dimensiunea duhovnicească a personalității predicatorului* concomitent cu *grija acestuia față de receptivitatea optimă din partea adresanților*, fundamentate biblic, patristic, dogmatic, eclezial, omiletic, pastoral și canonic. Acestea sunt contextualizate istoric, cu mare impact în actualitate, deoarece, pe lângă caracterul teologic profund, au în vedere săvârșirea faptei celei bune, *îmbinând teologhisirea înaltă cu fapta bună*, respectiv cu *dimensiunea socială a vieții*.

Modelul predicatorului este Iisus Hristos, Care ne arată rostul și importanța cuvântului și Care ne atenționează că de felul cum îl vom folosi, de mesajul pe care îl transmitem către Dumnezeu și lume depinde mântuirea sau osândirea noastră, deci, relația noastră cu El și cu veșnicia.

Actualitatea necrologului și a scrisorilor de mângâiere a Sfinților Părinți ai secolelor IV-V o deducem și din:

- universalitatea și inevitabilitatea morții;
- lucrarea harică și mereu mângâietoare a *cuvintele lui Dumnezeu* din cuprinsul lor, de care avem nevoie și noi în momentele de doliu și întristare;
- necesitatea pastorală de a reaminti bogăția dogmatică, liturgică, omiletică, morală și pastorală cuprinsă în genul omiletic al parezei-necrolog, prin care înțelegem că acestea sunt permanent folositoare, mângâietoare, îndrumătoare și mântuitoare, întrucât Iisus Hristos, Cuvântul cel întrupat, *ieri, azi și în veci Același este* (*Evrei* 13, 8);
- faptul că boala, suferința, neputința, loviturile și necazurile vieții și, în final, moartea, văzută ca fiind „marea trecere”, *reprezintă lupta noastră pentru înviere*, dacă

sunt asumate și transfigurate duhovnicește, ca să rămână ceea ce este nestrucăcios și veșnic;

- necesitatea misionară de a-i aminti omului postmodern, preocupat doar de bunăstare materială, de tehnologie, de știință etc., și care *se simte foarte jenat și neputincios la gândul morții* (pentru că-i demolează nimicitor iluzia despre atotputernicia lumii științifice), că moartea nu are ultimul cuvânt de spus în fața vieții și, cu toate că omul nu este nemuritor prin fire, el este, totuși, nemuritor prin harul lui Hristos și prin înviere.
- dorința de a întări relația pastoral-științifică dintre parohie și activitatea academică, prin care se unește lucrarea sfințitoare a Bisericii cu cea învățătoarească, contribuind astfel la formarea omului duhovnicesc și la identitatea poporului lui Dumnezeu.

Anexele, după care s-a făcut analiza omiletică și aprofundarea temei, sunt redată întocmai și reprezintă un avantaj la îndemâna oricui de a face o evaluare omiletică sau pastorală obiectivă, proprie.

Propunem ca *pareneza-necrolog* să ocupe un spațiu mai larg în Manualele de *Omiletică și Catehetică*, o preocupare didactică mai intensă în școlile de Teologie, privind cuvântarea funebră, precum și o pregătire mai temeinică a preotului atunci când are de ținut predică, întrucât momentul slujbei de înmormântare, în cadrul căreia se ține necrologul, este cel mai prielnic și mai oportun prilej de misiune preoțească, când predicatorul poate câștiga multe suflete pentru Împărăția lui Dumnezeu. În acest sens, am dorit în mod expres ca într-o lucrare de doctorat despre *necrolog* să fie cuprinse și modele de *necrologuri dezvoltate, planuri de predici cu idei principale, schițe pentru predici și scrisori de mângâiere*, temeinic fundamentate și documentate teologic.

Dăm slavă lui Dumnezeu pentru tot ce este util și constructiv în această lucrare!

C. Bibliografie

Surse: scrieri biblice, patristice și liturgice; scrieri ale antichității greco-latine

Biblia sau Sfânta Scriptură, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

Biblia sau Sfânta Scriptură, versiune îngrijită de Bartolomeu Valeriu Anania, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.

E-Sword, program de studiu biblic, versiunea 10.2.1., 2013.

Agheasmatar, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.

Liturghier, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.

Molitfelnic, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984.

Scrierile Părinților Apostolici, în: coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 1, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.

Tâlcuirea Evangheliilor și Cazaniilor Duminicale de peste an, București, 1960.

Învățătura de credință creștină ortodoxă, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.

Apologeți de limbă greacă, în: coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, trad. rom. de Pr. Prof. Dr. Olimp Căciulă, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.

Apologeti de limba latina, în: coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 3, trad. rom. de prof. Nicolae Chițescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

Scrierile Sfinților Apostoli dimpreună cu Așezămintele Apostolice și Canoanele Apostolice, trad. rom. de G. N. Nițu, Chișinău, 1928.

Sfântul AMBROZIE AL MILANULUI, *De obitu Valentiniani consolatio*, PL 16, 1173.

Sfântul ANASTASIE SINAITUL, *Întrebări și răspunsuri la diferite capitole*, PG 89, 796.

Sfântul ANASTASIE SINAITUL, *Despre Hexaemeron*, PG 89, 971C.

Sfântul ANASTASIE SINAITUL, *La crearea omului „după chip”*, PG 89, 1148D-1149A.

- Sfântul ANTONIE CEL MARE, „Învățăături despre viața monahală”, în: *Filocalia*, vol. 1, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Harisma, București, ⁴1993.
- CICERO, MARCUS TULLIUS, „Brutus sau despre oratorii renumiți”, trad. rom. de Mihai Popa, în: *Opere alese*, vol. II, Ed. Univers, București, 1973.
- Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan. Scrieri – partea a patra*, coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 41, trad. rom. de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.
- Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀλήθειᾳ προσκυνήσεως*, X, PG 68, 1056.
- Sfântul Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Cateheze*, partea a III-a (cateheza a V-a mistagogică), trad. rom. de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Institutul Biblic, București, 1945.
- Sfântul Sfântul CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Cateheza 13*, II, PG 33, 773.
- Sfântul CIPRIAN AL CARTAGINEI, *Despre unitatea Bisericii universale. Despre condiția muritoare a omului*, trad. rom. de Pr. Alexandru I. Stan, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Sfântul CIPRIAN AL CARTAGINEI, *Către Fortunatus*, în: PL 4, 651-676
- Sfântul CLEMENT AL ALEXANDRIEI, *Pedagogul*, II, PG 8, 378.
- Sfântul CLEMENT AL ALEXANDRIEI, *Stromate*, PG 8, 685.
- Sfântul CLEMENT AL ALEXANDRIEI, *Cuvânt către elini. Protrepticul*, trad. rom. de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- Sfântul DIONISIE AREOPAGITUL, *Ierarhia Bisericească* 7, 2, PG 3, 553D.
- Sfântul DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre cele ce se săvârșesc pentru cei adormiți*, PG 3, 553A.
- Sfântul DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre ierarhiile bisericești*, PG 87, 2860D.
- Sfântul EPIFANIE AL CIPRULUI, *Panarion*, 70, PG 42, 344B.
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața lui Constantin cel Mare*, trad. rom. de Mitrop. Iosif Gheorghian, București, 1986.
- Sfântul EVAGRIE PONTICUL, „Schiță monahicească”, în: *Filocalia*, vol. 1, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Harisma, București, ²1994.
- Fericitul AUGUSTIN, *Confessiones*, IX, PL 32, 777.

- Fericitul AUGUSTIN, *Enchiridion (Manual). Despre credință speranță și iubire. Despre credință și crez. Despre crez către catehumeni*, vol. I, ed. bilingvă, trad. rom. de Vasile Sav, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 2002.
- Fericitul AUGUSTIN, *Predici la marile sărbători*, vol. I, în coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 13, trad. rom. de Corneliu Clop, Ed. Basilica, București, 2014.
- Sfântul FOTIE AL CONSTANTINOPOLULUI, *Mistagogia Duhului Sfânt. Exegeze la Evangheliile*, trad. rom. de O. Coman, Ed. Polirom, Iași, 2013.
- Sfântul IGNATIE AL ANTIOHIEI, „Epistola către Romani”, în: *VEPES*, Ed. Diaconia Apostolică a Bisericii Greciei, vol. 2, Atena, 1955.
- Sfântul IOAN DAMASCHIN, „Despre cei în credință adormiți”, în: *PG 95*, 247-278.
- Sfântul IOAN DAMASCHIN, „Dialogul împotriva maniheilor”, în: *PG 95*, 280-295.
- Sfântul IOAN DAMASCHIN, *Cuvântări la sărbători împărătești, la sărbători ale Maici Domnului și la Sfinți*, trad. rom. de Pr. Dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
- Sfântul IOAN CASIAN, „Convorbiri”. „Prima convorbire cu Avva Teona”, XXXII, în: *The Nicene and Post Nicene Fathers*, SN, vol. XI, Wm. B. Eerdmans, Michigan, 1964.
- Sfântul IOAN CASIAN, „Cuvânt plin de mult folos despre Sfinții Părinți din Pustia Sketică și despre darul deosebirii”, în: *Filocalia*, vol. I, trad. rom. de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, 1999.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Cuvânt despre învierea morților”, în: *Predici la sărbătorile împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Către tatăl credincios*, în: *PG 47*, 367.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Epistola către Nectarie*, în coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 12, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia la Coloseni 7*, *PG 62*, 375.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a III-a la Romani*, III, în: *PG 60*, 414.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a X-a la Romani*, în: *PG 60*, 476.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a XXI-a la Efeseni*, II, în: *PG 62*, 152.

- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a III-a la Filipeni*, 4, PG 62, 203.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilie la Filimon III*, PG 60,725.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilie despre învierea morților*, în coll. „Izvoarele Ortodoxiei”, nr. 5, București, 1942.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Matei*, III, 1, în: PG 57, 31.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a XXIII-a la Facere*, 5, PG 53, 203.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a XXI-a la Faptele Apostolilor*, PG 60,169.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a XIII-a la Romani*, 2, PG 60, 509.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Omilia a VI-a la Tesaloniceni*, în: PG 62, 432-433.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Predici despre statui*, trad. de Ștefan Bezdechi, Râmnicu Vâlcea, 1937.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Cuvinte de Aur, Mângâierea celor îndurerăți (despre moarte, doliu, parastase)*, vol. VII, trad. rom. de preot Victor Manolache, Ed. Egumenița, Galați, 2015.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Tratatul despre preoție*, trad. rom. de Dumitru Fecioru, Ed. Sofia; Biserica Ortodoxă, București, 2004.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Despre virtutea sufletului*, PG 64, 48;
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Cuvânt la Duminica a 20-a după cincizecime”, trad. rom. de Episcopul Melchisedek, în: vol. *Predici la duminici și sărbători*, ed. a II-a, Ed. Bunavestire, Bacău, 1997.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Bogățiile oratorice ale Sfântului Ioan Gură Aur*, trad. rom. de Diacon Ghe. Băbuț, Ed. Pelerinul Român, Oradea, 2002.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariile sau Tâlcuirea Epistolei întâi către Corintheni. Omilia*
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *La Sfânta Muceniță Drosida*, PG 50, 683.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Despre feciorie, apologia vieții monahale, despre creșterea copiilor*, trad. rom. de D. Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, *Lumina Sfintelor Scripturi. Antologie tematică din opera Sfântului Ioan Gură de Aur*, vol. 2, Ed. Anestis, s.l., 2008.

- Sfântul IOAN GURĂ DE AUR, „Scrisoare către o văduvă tânără”, în: *Cuvinte de Aur. Mângâierea celor îndoliați (despre moarte, doliu, parastase)*, trad. rom. de pr. Victor Manoloache, vol. VII, Ed. Egumenița, Galați, 2015, pp. 233-255.
- Sfântul IOAN SCĂRARUL, „Despre clevetire”, în: *Filocalia*, vol. IX, trad rom. de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- Sfântul ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre sfintele nevoințe*, în: *Filocalia*, vol. 10, trad. rom. de Pr. D. Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
- Sfântul GRIGORIE CEL MARE, *Cartea Regulei Pastorale*, trad. rom. de Pr. Al. Moisiu, București, 1986.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Epistola către Chesarie*, I, PG 35, 756.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântare la moartea lui Vasile cel Mare, episcopul Capadociei*, PG 36, 493.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântul 32*, PG 35, 844-849.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Cuvântul 38*, 12, PG 36, 325.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, *Despre alcătuirea omului*, 4, PG 44, 136BC.
- Sfântul GRIGORIE DE NAZIANZ, „Cuvânt de apărare pentru fuga în Pont sau Despre Preoție”, în: Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie din Nazianz, Sf. Efreem Sirul, *Despre Preoție*, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
- Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Despre suflet și înviere*, trad. rom. de Pr. G. Teodorescu, Ed. Herald, București, 2003.
- Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Despre feciorie*, 12, PG 46, 369BC.
- Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Cuvântare catehetică*, 5, în: Tache Sterea, *Dumnezeu, Omul și Creația în teologia ortodoxă și în preocupările ecumenismului contemporan*, Teză de doctorat (*Ortodoxia XLIX*, 1998, nr. 1-2).
- Sfântul GRIGORE PALAMA, *Triade*, II, 3, 67, Ed. John Meyendorff, Louvain, 1959.
- Sfântul MACARIE ALEXANDRINUL, *Sermo de exitu animae justorum et peccatorum*, PG 34, 390.

- Sfântul MACARIE EGIPTEANUL, „Între Dumnezeu și om există cea mai mare înrudire. Omilia XLV”, trad. rom. de C. Cornițescu, în: *Scrieri (Omilii duhovnicești)*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.
- Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capetele despre dragoste”, în: *Filocalia*, vol. 2, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, ²1947.
- Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie. Întrebarea 26”, în: *Filocalia*, vol. 2, trad. rom. de Pr. D. Stăniloae, Ed. Harisma, București, ²1994.
- Sfântul MAXIM MĂRTURISITORUL, „Tâlcuire la Tatăl nostru”, în: *PG 90*, 893C.
- Sfântul MARCU ASCETUL, „Despre legea duhovnicească în 200 de capete”, în: *Filocalia*, vol. I, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1947.
- Sfântul NECTARIE DE EGHINA, *Despre preoție*, trad. rom. de Parascheva Grigoriu, Ed. Sofia, București, 2008.
- Sfântul NICOLAE CABASILA, *Despre viața în Hristos*, *PG 150*, 604A.
- Sfântul NICOLAE CABASILA, *Despre Dumnezeiasca Liturghie*, *SC 4bis*.
- QUINTILIANUS, Marcus Fabius (35-95), *Arta oratorică*, vol. I, trad. rom. de Maria Hetco, Ed. Minerva, București, 1974.
- QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Institutio oratoria*, vol. 1-3, trad. eng. de H. E. Butler, coll. „Loeb Classical Library”, Ed. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1996, 544 p. (ediție bilingvă latină-engleză).
- LACTANȚIU, Lucius Cecilius Firmianus, *Despre moartea persecutorilor*, trad. rom. de Cristian Bejan, Ed. Polirom, Iași, 2011.
- ORIGEN, „Împotriva lui Celsus”, în: *PG*, 11, 1561.
- PLUTARH, Mestrius, *Vieți paralele I*, trad. rom. de N. I. Barbu, Ed. Științifică, București, 1960-1971.
- Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, „Capitole practice și teologice”, în: *Filocalia*, vol. 3, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1947.
- Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, „Capete, morale ale lui Simeon Evlaviosul”, trad. rom. de Dumitru Stăniloae, în: *Folocalia*, vol. 4, Ed. Tipografia Arhidiecezana, Sibiu, 1948.
- Sfântul SIMEON NOUL TEOLOG, „Cele 225 de capete teologice și practice. Ale aceluiași, una sută capete de Dumnezeu cuvântătoare și făptuitoare (teologice și practice)”, în: *Filocalia*,

vol. 6, trad. rom. de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1977.

Sfântul SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre săvârșirea Sfântului Maslu*, 287, PG 155, 520 CD.

Sfântul SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre sfârșitul nostru*, 369. PG 155, 688B.

Sfântul SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre Dumnezeuiasca rugăciune*, 350, PG 155, 644C.

Sfântul SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre sfârșitul nostru*, 366, PG 155, 684A.

Sfântul SIMEON AL TESALONICULUI, *Despre sfârșitul nostru*, capitolele 367 și 368, trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, București, 1921.

Sfântul TEOFIL AL ANTIOHIEI, *Către Autolic*, II, 27, PG 6, 196.

Sfântul TEOFILACT AL BULGARIEI, *Tâlcuirea Epistolelor către Tesaloniceni, Timotei, Tit și Filimon*, Ed. Sophia, București, 2014.

TERTULIAN, *De monogamia*, 10, PL 2, 942C.

TERTULIAN, *De corona*, 3, PL 2, 79B.

THEODORET AL CYRULUI, *La Facere*, 20, PG 80, 109 B.

TEOGNOST CUVIOSUL /SFÂNTUL AMFILOHIE DE ICONIUM, *Cuvinte despre pocăință și moarte*, Ed. Doxologia, Iași, 2014.

Sfântul VASILE CEL MARE, *Scrieri – partea a treia. Despre Duh. Corespondență (Epistole)*, coll. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 12, trad. rom. de Pr. Constantin Cornițescu și Pr. Teodor Bodogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

Sfântul VASILE CEL MARE, *Omilie că Dumnezeu nu este cauza răului*, 7, PG 31, 345.

Sfântul VASILE CEL MARE, *La Nașterea lui Hristos*, 6, PG 31, 1473A.

Sfântul VASILE CEL MARE, „Cuvinte ascetice. Cuvânt despre judecata lui Dumnezeu”, în: *Sfântul Vasile cel Mare. Scrieri morale și ascetice*, trad. rom. de Octavian Gordon, Ed. Basilica, București, 2013.

Manuale si tratate de Omiletică în limba română

- ARAMĂ, George, *Elemente de omiletică specială: sau povăţuiri şi îndrumări speciale pentru alcătuirea diferitelor genuri şi specii de cuvântări bisericeşti: precedate de noţiuni despre istoria elocvenţei bisericeşti din vechime şi până astăzi: pentru folosul cursului superior al seminariilor teologice*, Ed. Librăriei „Principele Carol”, Bucureşti, 1930.
- BALCĂ, preot, Nicolae, *Curs de omiletică* (dactilografiat), în Biblioteca Facultăţii de Teologie Bucureşti, sala 3, cota 19351- 19356, f.a.
- BĂJĂU, L. Ion, *Omiletică specială*, Ed. Universitară, Craiova, 2004.
- BELU, preot, Dumitru, *Curs de omiletică. Momente din istoria predicii. Teoria predicii*, ediţie îngrijită de Pr. Conf. Dr. Constantin Necula, Ed. Andreiana-InfoArt Media, Sibiu, 2012.
- CIREŞEANU, Badea, *Omiletica*, curs litografiat, Bucureşti, 1904.
- CRISTESCU, Grigore, *Predică şi cateheză*, Sibiu, 1929.
- DIMANCEA, Chiriac, *Istoria elocinţei creştine, de la Iisus Hristos până astăzi*, Craiova, 1927.
- ERDEI, Miron, *Propovăduirea în Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în prima jumătate a secolului al XX-lea*, Ed. „Cogito”, Oradea, 2001.
- GORDON, preot, Vasile (coord.), Pr. Adrian IVAN şi Pr. Nicuşor BELDIMAN, *Omiletica*, col. „Cursuri, Manuale şi Compendii de Teologie Ortodoxă”, Ed. Basilica, Bucureşti, 2015.
- GORDON, preot, Vasile, *Introducere în Omiletică (Elemente pentru cursul anului IV)*, Ed. Universităţii, Bucureşti, 2001.
- GRIGORAŞ, preot, Costachi, *Propovăduiţi Evanghelia la toată făptura: Omiletică şi Catehetică specială*, Ed. Trinitas, Iaşi, 2000.
- GRIGORAŞ, preot, Costachi, „Propovăduiţi Evanghelia la toată făptura!...” – *Omiletică şi Catehetică specială*, Ed. Trinitas, Iaşi, 2000.
- GUSTI, Dimitrie, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, ediţie îngrijită de Mircea Frânculescu, Bucureşti, 1984.
- HANDARIC, Mihai, *Curs de predicare. Exegeza şi homiletica textelor biblice*, Ed. Carmel Print, Arad, 2007.

- IONESCU, Marin, *Lumină lină. Doamne, Tu ai cuvintele vieții veșnice. Material omiletic și catehetic*, București, 1938.
- IVAN, preot, Ilie, *Omiletica ortodoxă. Repere teoretice, metodice și practice*, Ed. Episcopiei Argeșului și Muscelului, Râmnicul Vâlcea, 1999.
- JURCA, preot, Eugen, *Retorică și Omiletică – curs practic*, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2009.
- MITROFANOVICI, Vasiliu, *Omiletica bisericii dreptcredincioase răsăritene*, Cernăuți, 1875.
- PETRESCU, Nicolae, *Omiletica. Manual pentru Seminariile Teologice*, București, 1978.
- PIUARIU, Ioan Molnar, *Retorica*, Oradea, 1999.
- PROCOPOVICI, Petre, *Omilia și predica. Studiu istoric-omiletic*, Oradea, 1933.
- PROCOPOVICI, Petre, *Introducere în Omiletică*, Iași, 1946.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin, *Mic tratat de oratorie*, Ed. Universității, Iași, 2006.
- ȘEBU, diac., Sebastian, *Curs de Omiletică*, ms. f. a. (Facultatea de Teologie din Sibiu).
- TEODORESCU, Ilarie, *Omiletica*, București, 1923.
- TOADER, Ioan, *Metode noi în practica omiletică*, București, Cluj-Napoca, 1997.
- TOADER, Ioan., *Retorica amvonului*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
- TARANGUL, Oreste, *Regenerarea predicii (Exegeza omiletică)*, Chișinău, 1934.
- VONIGA David, *Omiletica sau studiul oratoriei bisericesti*, Ed. Tipografia Nouă, Orăștie, 1906.

Manuale și tratate de Omiletică străine

- BLACK, James, *The mystery of preaching*, London, 1924.
- BARDENHEWER, Otto, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Band 1, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2007.
- BOHREN, Rudolf, *Predigtlehre*, Ed. Gütersloher Verlagshaus, München, 1972.
- BONHOEFFER, Dietrich, *La parole de la prédication. Cours d'homilétique à Finkenwalde*, trad. par Henry Mottu, Ed. Labor et Fides, Genève, 1992.
- BUKOWSKI, Peter, *Predigt wahrnehmen. Homiletische Perspektiven*, Neukirchen –Vluyn, 1990.
- CAFFIAUX, Henri, *De l'oraison funèbre dans la Grèce païenne*, Ed. Hachette Livre- BNF, Valenciennes, 2013.

- COMENIUS, Jean Amos, *Art et enseignement de la prédication. Manuel d'homilétique des Frères tchèques et moraves*, traduit et commenté par Daniel S. Larangé Ed. L'Harmattan, Paris, 2006.
- ENGEMANN, Wilfried, *Einführung in die Homiletik, Reihe Uni-Taschenbücher*, Bd. 2128, Tübingen / Basel, A. Franke, 2002.
- EVANS, William, *How to prepare sermons*, Chicago, 1964.
- FEND, Leonhardt, *Homiletik*, Berlin, 1970.
- FOUNTOULIS, Ioannou, *Omiletiki*, Tessaloniki, 1985.
- FOURNIER, E., *La Homilia*, Barcelona, 1965.
- GRÖZINGER, Albrecht, *Homiletik, Reihe Lehrbuch Praktische Theologie*, Gütersloh, Gütersloher Verlag, 2008.
- GUERIN, Paul, et alii, *Guide du prédicateur à l'usage des laïques et des prêtres*, Ed. Centurion, Paris, 1994.
- HAMON, M., *Traité de la prédication, à l'usage des séminaires*, Paris, 1887.
- HÄRTNER, Achim et alii, *Predigen lernen. Ein Lehrbuch für die Praxis*, Stuttgart, Anken, 2001.
- GROLLIOS, Konstantinos, *Τέχνη Αλυπίας. Κοινοὶ τόποι τοῦ πρὸς Πολύβιον τοῦ Σενέκα καὶ πηγαὶ αὐτῶν*, Tesalonic, 1956.
- LANGHAYE, Le R.P.G., *La prédication. Grands maîtres et grands lois*, Paris, 1927.
- MEYER ZU UPTRUP, Karl, *Gestalthomiletik. Wie wir heute predigen können*, Stuttgart, Calwer Verlag, 1986.
- MORAITES, D. N., *Ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ρητορείας*, Atena, 1949.
- MORAITES, D. N., *Ἡ ὁμιλία καὶ ὁ λόγος*, Atena, 1958
- MOTTU, Henry, *Le défi homiétique. L'exégèse au service de la prédication*. Ed. Labor et fides, Genève, 1993.
- MÜLLER, Philipp, *Predigt ist Zeugnis. Grundlegung der Homiletik*, Freiburg im Breisgau, Herder, 2007.
- ORTMANN, Augustin Ferdinand, *Kurze Frühpredigten auf alle Sonn und Festtage des ganzen Jahres: dem gemein Wolke vorgetragen*, Ed. Aloys Doll, Wien, 1794.
- GÜNTHÖR, Anselm OSB, *Die Predigt. Theoretische und praktische theologische Wegweisung*, Ed. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1963.
- RAMBAUD, R.P., *Traité moderne de prédication*, Lyon - Paris, 1941.

- SCHUEPP, Guido (Hgb.), *Handbuch zur Predigt*, Zürich / Einsiedeln / Köln, Benziger, 1982.
- SIDERAS, Alexander, *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datirung, Überlieferung. 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend*, Bd. XIX, Ed. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1994, pp. 536.
- SERTILLANGES, A.D., *L'orateur chrétien. Traité de prédication*, Ed. Cerf, Juvisy, 1930.
- EVANGELOS, D. Theodoros, *Μαθήματα Εκκλησιαστικής Ρητορικής ή Ομιλικής*, Atena, 1976.
- EVANGELOS, D. Theodoros, *Τὸ ὀρθόδοξον καὶ λειτουργικὸν ἢ υσταγωγικὸν κήρυγμα. Συμβολὴ εἰς ὀρθόδοξον Ὀμιλητικὴν*, Atena, 1960;
- EVANGELOS, D. Theodoros, , *Ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τοῦ θείου κηρύγματος*, Atena, 1960.
- TREMBELAS, Panaghiotis, *Ὀμιλητικὴ, ἡ θεωρία τοῦ κηρύγματος*, Atena, 1928;
- TREMBELAS, Panaghiotis., *Ὀμιλητικὴ, ἡ ἱστορία καὶ θεωρία τοῦ κηρύγματος*, Atena, 1950.
- THEISSEN Gerd et alii, *Le défi homilétique. L'exégèse au service de la prédication*, coll. „Pratiques”, no 13, Genève, Labor et Fides, 1994.
- LONG, Thomas, *Pratique de la prédication. Positionnements, élaborations, expériences*, coll. „Pratiques”, no 24, Genève, Labor et Fides, 2009.
- WEIGL, Norbert, „Liturgische Predigt seit dem zweiten Vatikanischen Konzil. Eine Untersuchung zur Messfeier in der Sonntagspredigt anhand der Zeitschrift «Der Prediger und Katechet »” în: *Reihe Studien zur Pastoralliturgie* Bd. 21, Regensburg, F. Pustet, 2009.

Autori moderni

- ABRUDAN, preot, Dumitru, CORNÎTESCU, diac., Emilian, *Arheologie Biblică*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 143.
- ACHELIS, Ernst Christian, *Praktische Theologie*, Tübingen, 1912.
- AGA, Victor, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar Enciclopedic. (Cu istorie, tradiție și folclor)*, edit. a II a, Ed. Arhiepiscopia Timișoarei, 2005.
- † ANANIA, Bartolomeu, „Despre suferința asumată”, în: *Corupția spirituală. Texte social-teologice*, colecția Universitas, seria Theologia Socialis 13, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2011.

- † ANDREICUȚ, Andrei, *Răstignirea duhovnicească*, Ed. Renașterea, Cluj Napoca, 2015.
- ARDELEAN, Iosif, *Cuvântări bisericești și fumebrale*, tomul I, Arad, 1878.
- ARIÈS, Philippe, *Omul în fața morții*, trad. rom. de Andrei Niculescu, Ed. Meridiane, vol. I și vol. II, București, 1996.
- AUBIN, P., *L'image de l'oeuvre de Platon*, *Recherchers de science religieuse* 41, Paris, 1953.
- BALANOS, S. Dimitrios, , *Πῶς παρηγοροῦν τοὺς πενθοῦντας οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Atena, 1928.
- BALCA, Nicolae, „Invățătura despre Logosul întrupat ca paradigmă a vieții creștinului în teologia apostolică și patristică”, în: *Glasul Bisericii*, XXIX, (1970), nr. 3-4, pp. 272-290.
- BALCA, Nicolae, *Curs de omiletica* (dactilografiat), în Biblioteca Facultății de Teologie din București, sala 3, cota 19351-19356, s.a.
- BALCA, Nicolae, *Istoria Filozofiei Antice*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
- BARDENHEWER, Otto, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Bd. 1, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2007.
- BAUMANN, Z., *Ansichten der Postmoderne*, Hamburg-Berlin, 1995.
- BĂBUȘ, Grigore, „Predica Sfinților Părinți”, în: *Glasul Bisericii*, XV (1956), nr. 10, pp. 540-546.
- BĂBUȚ, Gheorghe, *Predici la înmormântare. Moartea dreptului și a păcătosului*, Ed. Pelerinul Român, Oradea, 1993.
- BĂJĂU, Ioan *Predica în slujirea dreptei credințe în primele veacuri*, Ed. Sitech, Craiova, 1997.
- BĂLAN, Nicolae, „Arderea cadavrelor”, în: *Revista Teologică*, 1909, Sibiu, nr. 1.
- BĂNESCU, Marcu, „Marginalii la problematica necrologului”, în: *Mitropolia Banatului*, nr. 10-12, 1980, pp. 692-702.
- BĂNESCU, Marcu, „Pledoarie pentru înnoirea Omileticii”, în: *Mitropolia Banatului*, nr. 1-3, 1980, pp. 101-108.
- BĂNESCU, Marcu, „Practici «netrăbuite». Problematika pomenilor”, în: *Mitropolia Banatului*, nr. 7-8 (1984), pp. 461-464.
- BĂNESCU, Marcu, „Șabloane pentru predici?”, în: *Mitropolia Banatului*, nr. 7-9, 1979, pp. 491-498.

- BECK, Hans Georg, „Geschichte der byzantinischen Volksliteratur”, în: *Handbuch der Altertumswissenschaft*, 2. Auflage, 12. Abteilung, 2. Teil, 3. Bd., München, 1971.
- BECK, Hans Georg, „Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich”, în: *Handbuch der Altertumswissenschaft*, 2. Auflage, 12. Abteilung, 2. Teil, 1. Bd., München, 1977.
- BEL, preot, Valer, „Misiunea și responsabilitatea Bisericii într-o lume secularizată”, în: *Studia Univesitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 39, nr. 1, 1994.
- BEL, preot, Valer, „Taina Maslului-Vindecarea spre împărăție”, în: *Ortodoxia*, nr. IV/12, seria a II-a, București, 2012.
- BELDIMAN, preot, Nicușor, „Un izvor omiletic bine ancorat în tradiția ortodoxă”, în: *Ziarul Lumina*, 21 aprilie 2016.
- BELU, preot, Dumitru, „De ce este necesar să predici după plan?”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 7-8, 1960, pp. 565-569.
- BELU, preot, Dumitru, „Cu privire la necrolog”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 4-6, 1965.
- BELU, preot, Dumitru, „Cu privire la textul predicii”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 11-12, 1964, pp. 877-898.
- BELU, preot, Dumitru, „Motivul iubirii în uzul omiletic”, în: *Mitropolia Banatului*, nr. 1-3, 1969, pp. 48-53.
- BELU, preot, Dumitru, „Predica apostolică”, în: *Mitropolia Ardealului*, XI (1966), nr. 1-3.
- BELU, preot, Dumitru, „Sfinții Părinți ca izvor omiletic”, în: *Mitropolia Ardealului*, X (1958), nr. 7-8, pp. 548-561.
- BELU, preot, Dumitru, „Sfinții Părinți ca izvor omiletic”, în: *Mitropolia Ardealului*, IV (1959), nr. 11-12, pp. 891-901.
- BELU, preot, Dumitru, „Vechiul Testament ca izvor omiletic”, în: *Mitropolia Ardealului*, 1957, nr. 11-12, pp. 849-865.
- BERDIAEV, Nikolai, „Biserica și lumea”, în: *Spirit și libertate*, Ed. Paideia, București, 2009.
- BEZDECHI, Ștefan, *Predică despre statui*, Râmnicu Vâlcea, 1937.
- BIANCHI, Enzo, *Cuvânt și rugăciune. Introducere în lectura duhovnicească a Scripturii*, trad. rom. de M. C. Oros, Ed. Deisis, Sibiu, 1996.
- BIZĂU, preot, Ioan, *Experiența liturgică a prezenței lui Dumnezeu în viața lumii*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012.

- BIZĂU, preot, Ioan, „Moaștele sfinților – semne ale morții și învierii în Hristos”, în: vol. colectiv *Ce este moartea?*, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2003.
- BIZĂU, preot, Ioan, „Taina și darul morții”, în: *Renașterea*, IV, 1993.
- BIZĂU, preot, Ioan, *Viața în Hristos și maladia secularizării*, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2002.
- BOBRINSKOY, Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, trad. rom. de M. și A. Alexandrescu, Ed. Institutului Biblic, București, 1999.
- BOBRINSKOY, Boris, *Taina Bisericii*, trad. rom. de Vasile Manea, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2002.
- BOGDAN, Cristina, „Moartea este un subiect tabu”, în: *Caiete de Antropologie Istorică*, nr. 5-6, Cluj, 2004.
- BOGDAN, Cristina, „Iconografia românească a Morții sau despre un alt fel de «moarte asistată»”, în: revista *Cultura*, nr. 14, 2004.
- BOGDAN, Cristina, „L’image de la Mort dans l’iconographie des églises roumaines. Emplacement et typologie”, în: *Revue des études sud-est européennes*, nr. 1- 4, 2005.
- BOGDAN, Cristina, „O Judecata de Apoi din care lipsește Raiul”, în: revista *Cultura*, nr. 32, 2004.
- BOGDAN, Cristina, „Percepția imaginii Morții în comunitatea rurală românească”, în: *Arche*, nr. 2, 2003.
- BOGDAN, Cristina, *Imago mortis în cultura româna veche (secolele XVII-XIX)*, Bucuresti, Ed. Universității, București, 2002.
- BÖHREN, Rudolf, *Predigtlehre*, München, 1972.
- BOLOCAN, Carmen-Maria, „Pedagogia divină în Taina Sfântului Maslu”, în: *Taina Sfântului Maslu și îngrijirea bolnavilor în tradiția omiletică și catehetică a Bisericii Ortodoxe Române*, volum al Simpozionului anual al profesorilor de Omiletică și Catehetică din România, edit. a VIII-a, Oradea, 9-10, 2012, coordonator: Pr. Conf. Dr. Miron Erdei, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 69-78.
- BOLOCAN, Carmen-Maria, „Sfânta Euharistie – taina viețuirii omului cu Dumnezeu”, în: Pr. prof. univ. dr. Gheorghe Petrau et alii, *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*, Ed. Doxologia, Iași, 2014, pp. 239-249.
- BORCEAN, Gheorghe, *Implicații bioetice ale deciziilor medicale la sfârșit de viață*, Ed. Nagard, Lugoj, 2010.

- BORMANN, M., *Der Einbruch der Postmoderne in das Moderne Denken und deren metaphysische Implikationen*, Aachen, 2002.
- BOROS, L., *Misterium Mortis, der Mensch in der letzten Entscheidung*, Olten (4), 1964.
- BOSSUET, Jaques Benigne, *Oraisons funèbres*, Paris, 1876.
- † BOTOȘĂNEANUL, Calinic/SCRIPCARU, Gheorghe, *Predici la înmormântări. 53 de modele*, Ed. Gedo, Cluj, 2007.
- † BOTOȘĂNEANUL, Calinic, *Tanatologie și nemurire*, Ed. Cantes, Iași, 1999.
- BOTTE, Bernard, „La Traditione Apostolique”, în: col. *Sources Chretiennes*, Paris, 1968.
- BOULENGER, Ferdinand, *Gregoire de Nazianz. Discours funèbres*, Paris, 1908.
- BRANIȘTE, preot, Ene et alii, *Dicționar de cunoștințe religioase*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2010.
- BRANIȘTE, preot, Ene, „Originea, instituirea și dezvoltarea cultului creștin”, în: *Studii Teologice*, XV (1963), nr. 3-4.
- BRANIȘTE, preot, Ene, „Rit, ritual, ritualism”, în: *Studii Teologice*, SN, 1966, nr. 5-6, pp. 255-261.
- BRANIȘTE, preot, Ene, «*Preoții Tăi, Doamne, se vor îmbrăca întru dreptate ...*». *Studii de teologie Pastorală, predici și cuvântări*, vol. IV, Ed. Andreiana, Sibiu, 2014.
- BRANIȘTE, preot, Ene, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985.
- BRANIȘTE, preot, Ene, *Liturgica specială pentru facultățile de teologie*, Ed. Lumea Credinței, București, 2005.
- BRECK, John, *Darul sacru al vieții*, trad. rom. de PS. Irineu Pop, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2007.
- BRECK, John, *Puterea Cuvântului în Biserica dreptmăritoare*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, trad. rom. de Monica E. Herghelegiu, București, 1999.
- BRIA, preot, Ion, „Slujirea Cuvântului”, în: *Glasul Bisericii*, XXXI (1972), nr. 1-2, pp. 49-62.
- BUDE, Ioan, „Viață și moarte în Hristos. Epistola a II-a către Corinteni 5, 1-10”, în: *Mitropolia Banatului*, XXXVIII (1988), nr. 1.
- BUDU, Titu, *Cuvântări funebre și iertăciuni*, tomul I, Gherla, 1878, tomul II, Gherla, 1887.
- BUJOREANU, Anca, *Sfinți martiri și mărturisitori în epoca contemporană*, Ed. Fotini, Galați, 2007.

- BULACU, preot, Mihail, *Omilia despre predică a Sf. Ioan Hisostom. Studiu omiletic, analitic și comparativ cu predica modernă și contemporană*, București, 1946.
- BUNEA, preot, Ioan, *Predici la botez, cununie și înmormântare*, ediția a III-a, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2013.
- BURADA, T. Teodor, *Datinile poporului român la înmormântări*, Ed. Saeculum I. O., București, 2006.
- BURKETT, L., et alii, *Afaceri ca la Carte*, Ed. Crown Financial Ministries, Georgia, SUA, 2004.
- BUZDUG, preot, Andrei, *Doamne mîntuiește-ne că pierim! Cuvântări funebre*, Cluj, 1937.
- CAPLAT, S. Simion, „Aspecte omiletice în cuvântările Sfântului Vasile cel Mare”, în: *Studii Teologice*, seria II-a, XVII (1965), nr. 7-8, pp. 460-470.
- CARTER, Chris, *Știința și experiențele în pragul morții. Există conștiință dincolo de moartea corpului fizic?*, trad. rom. de Iustina Cojocaru, Ed. Life Style, București, 2012.
- CHILEA, Sebastian, „Predica de succes”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 1-3, VI (1954), pp. 36-38.
- CHIRILĂ, Ioan, „Rostiri despre așezarea întru iubire”, în: Ioan Bunea, *Predici la botez, cununie și înmormântare*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2013, pp. 2-8.
- CHIRILĂ, Pavel, „Diagnosticul diferențial între Asociația filantropică creștină și Asociația filantropică necreștină”, în: *Bioetică. Studii*, București, 2002
- CHIRILĂ, Pavel, *Comentarii medical-teologice la taina Sfântului Maslu*, Ed. Christiana, București, 2002.
- CHIRILĂ, Pavel, *Elemente de anatomie spirituală a corpului omenesc. Trupul. Inima*, Ed. Christiana, București, 2001.
- CHIRILĂ, Pavel, *Principii de bioetică. O abordare ortodoxă*, Ed. Christiana, 2008.
- CHIRILĂ, Pavel, *Psihologia în textele Sfintei Scripturi*, Ed. Christiana, București, 2012.
- CHIRILĂ, Pavel, *Vindecarea*, Ed. Christiana, București, 2009.
- CHIRILĂ, Pavel/VALICĂ, preot, Mihai, *Conceptul de medicină creștină. Sfânta Scriptură citită de un medic ortodox*, Ed. Christiana, București, 2001.
- CHIRILĂ, Pavel/VALICĂ, preot, Mihai, *Meditație la medicina biblică*, Ed. Christiana, București, 1992;
- CHIRILĂ, Pavel/VALICĂ, preot, Mihai, *Spitalul creștin introducere în medicina pastorală*, Ed. Christiana, București, 2004.
- CHIRVASIE, Ioan, „Rugăciunile pentru cei adormiți în învățătura Bisericii romano-catolice și

- ortodoxe”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1991, nr. 10-12.
- CIOBOTĂ, Marius Daniel, *Discursul omiletic din perspectiva științelor comunicării* (teză de doctorat, elaborată sub coordonarea prof. Mihai Dinu și Pr. prof. Vasile Gordon), Ed. Universității din București, București, 2012, pp. 185-192.
- CIOROIANU, Ștefan, *Nu plânge! Cuvântări funebre*, Arad, 1930.
- CIOS, Teodor, *Viața - în spațiu și dincolo de el. Predici și iertăciuni la înmormântare*, edit. a II-a, Sibiu, 2008.
- CIULEI, Marin D., *Învățătura despre suflet și trup în antropologia patristică a secolului al-IV-lea*, Alexandria, 1999.
- CIUTĂ, Silviu, „Cuvânt înainte”, în: Pr. Metaja Matejic Ph. D., *Ortodoxia: curajul de a fi diferit, puterea de a rămâne același*, trad. rom. de Silviu Ciută, Ed. Ecclesiast, Sibiu, 2011.
- CLÉMENT, Olivier, *Hristos, pământul celor vii*, trad. rom. de O. Coroamă, Ed. Curtea Veche, București, 2010.
- CLÉMENT, Olivier, *Trupul morții și al slavei. Scurtă introducere la o teopoetică a trupului*, trad. rom. de Eugenia Vlad, Ed. Christiana, București, 1996.
- CODRESCU, Răzvan, *Cartea îndreptărilor*, Ed. Christiana, București, 2004.
- COJOCARU, Nicolae, „Crăciunul în tradiția creștină”, în: *Teologie și Viață*, nr. 11-12, 1994, pp. 189-198.
- COMAN, G. Ioan, *Patrologie*, București, 1984.
- COMAN, G. Ioan, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, București, 1995.
- COMAN, N. Constantin, „Să ardem trupurile sau să le dăm pământului?”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1924, nr. 6.
- COMȘA, Gh. Grigore, *De la leagăn la mormânt*, Arad, 1927.
- COMȘA, Gheorghe, *Istoria predicii la români*, Ed. Ministerului Cultelor și Artelor, București, 1921
- CONSTANTINESCU, Ion, „Rugăciunile pentru cei morți”, în: *Glasul Bisericii*, XXXIV (1975), nr. 7-8, pp. 749-762.
- † CORNEANU, Nicolae, *Credință și viață. Culegere de studii teologice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- † CORNEANU, Nicolae, *Culegere de predici. Cuvântări la cununii și înmormântări*, Timișoara, 1974.

- † CORNEANU, Nicolae, „Zece povețe pentru predicator”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-2, 1940, pp. 739-748.
- CORNÎTESCU, preot, Constantin, „Despre învierea morților 6, PG. 50, 428”; „Omilia 16 la 1 Cor. 4, PG 61, 144”, în: *Ortodoxia*, nr. 1-2, 1976.
- COSTEA, Traian, „Creștinismul și arderea morților”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1932, nr. 2.
- COSTIN, V., „Scrierea Pseudo-epigrafică *Testamentum Domini*, ca izvor pentru istoria cultului creștin”, în: *Studii Teologice*, 1965, nr. 3-4.
- COULANGES, Fuster, *La Cite antique, Etude sur le culte. Le doit, les institution de la Grece et Rome*, Paris, Hachette, 1910.
- CRAINIC, Nichifor et alii, *Fiecare în rândul cetei sale. Pentru o teologie a neamului*, Ed. Christiana, București, 2003.
- CREȚEA, Petru, *Epos și Logos*, București, 1981.
- CREȚU, preot, Vasile, „Sfântul Ioan Gură de Aur și arta cuvântului. Provocări și exigențe pentru predica de azi”, în: *Ortodoxia*, seria a II-a, VII (2015), nr. 3, pp. 50-71.
- CRISTEA, Maria Elisabeta, „Obiceiuri legate de înmormântare la români”, în: revista stud. *Ars Historica*, București, 2012, pp. 42 - 49.
- CRISTESCU, Grigore, „Pasiunea și emoția în predică”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 4-6, 1954, pp. 132-144.
- CRISTEV, Diana, *Idei și rituri funerare în lumea greco-romană*, Ed. Jurnalul Literar, București, 2002.
- CROISSET, Alfred /CROISSET, Maurice, *Histoire de la littérature grecque*, Paris, 1928.
- CROUZEL, H., *Théologie de l'image de Dieu chez Origenène*, Paris, 1956;
- DANIELOU, J., *Platonisme et théologie mystique. Doctrine spirituelle de Saint Grégoire de Nysse*, Paris, 1954, pp. 48-60.
- DAWKINS, R. M. *Modern Greek in Asia Minor. A study of dialect of Silly, Cappadocia and Pharsa*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1916.
- DAYTON, Howard, *Studiu Biblic Financiar*, Ed. Crown Financiar Ministries, Georgia, SUA, 2004.
- DÉLÈHAYE, Hippolyte, *Les Passions des Martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles, 1921.
- DENZLER, Georg, *Das Papsttum*, C.H. Beck Verlag, München 1997.
- DRĂGULIN, preot, Gheorghe. „Propovăduirea cuvântului și cultul în Biserica Ortodoxă Română”, în: *Studii Teologice*, XXVII (1975), nr. 3-4, pp. 242-250.

- DRĂGUȘIN, preot, Valeriu, „Rugăciunile pentru cei adormiți, în lumina Sfintei Scripturi”, în: *Ortodoxia*, nr. 4 (1986), 66-81.
- DURA, preot, Nicolae, „Învățarea dreptei credințe după canoanele Bisericii Ortodoxe”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCVIII (1980), nr. 5 -6, pp. 663-670.
- DURA, preot, Nicolae, „Norme canonice referitoare la îndatorirea învățătoarească și omiletică a preotului”, în: *Mitropolia Ardealului*, XXXII (1983), nr. 3-4.
- DUȚU, preot, Constantin, „Panegiricul ca formă a predicii în trecut și astăzi”, în: *Ortodoxia*, nr. 1-2-3-4, 1992.
- ECKHART, Meister, *Deutsche Predigten und Traktate*, hrsg. und übersetzt von Josef Quint, 2. Aufl. Zürich 1979.
- ECO, Umberto, *Cum se face o teză de licență*, trad. rom. de George POPESCU, Ed. Polirom, 2006.
- ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, trad. rom. de Cezar Baltag, vol. II, Ed. Universitas, Chișinău, 1994.
- ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, trad. rom. de Cezar Baltag, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, trad. rom. de dr. Irineu Ioan Popa, Ed. Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române,, București, 1996.
- EVDOKIMOV, Paul, *Rugăciunea Bisericii de Răsărit – Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, Ed. Apostoliki Diakonía, Atena 1980.
- FAROS, preot, Filotheu, „Diaconia pastorală a omului contemporan”, în: *Actines*, iulie-august-septembrie, 1967.
- FAROS, preot, Filotheu, „The Department of Ministry Vocation and Pastoral Services of the National Council of the Churches of Christ in the USA” în: *Opportunities for Study, Training and Experience in Pastoral Psychology*, 1965.
- FAROS, preot, Filotheu, *Manual de iubire. Fiecare dragostei*, trad. rom. de Ovidiu Lăzărescu, Ed. Egumenița, Galați, 2005.
- FAROS, preot, Filotheu, *Moartea și doliul. O teologie a nădejzii*, trad. rom. de pr. Victor Manolache, Ed. Sophia, București, 2012.
- FAROS, preot, Filotheu, *Omul fără chip. Înstrăinarea ethosului creștin*, trad. rom. de Pr. Gabriel Mândrilă, Ed. Sofia/Platytera, București, 2013.

- FILIPESCU, ieromonah, Hrisostom, *Puține cuvinte, multă iubire*, Ed. Pim, Iași, 2013.
- FINKENZELLER, Josef, *Glaube ohne Dogma? Dogmenentwicklung und kirchliches Lehramt*, Düsseldorf, 1972.
- FITRAKIS, A., *Credința lui Constantin cel Mare în ultimii ani ai veștii lui*, Atena, 1915.
- FLOCA, preot, Ioan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Sibiu, 1992.
- FOUNDOLIS, I., *Răspunsuri la nedumeriri liturgice*, vol. II, Apostoliki Diakonía, Atena 1988.
- FOUNDOLIS, I., „Fericirile în cultul ortodox”, în: *Subiecte liturgice*, vol. III, Apostoliki Diakonía, Atena, 2007, pp. 111-123.
- FRANK, Karl Suso, *Lehrbuch der Geschichte der Alten Kirche*, Ed. Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 3. Aufl., 2002.
- FRIES, H., „Reich Gottes und Kirche in geschichtlicher Vermittlung”, in: F. Bockle, et alii, *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Bd. 29, 102.
- GABRIEL, K., et alii, „Modernität und Solidarität – Konsequenzen gesellschaftlicher Modernisierung –”, în: *Festschrift für F.-X. Kaufmann*, Freiburg – Basel – Wien, 1997.
- GAFTON, Vasile, *Cuvântul din miezul cuvintelor*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2011.
- GALERIU, preot, Constantin, „Preoția ca slujire a cuvântului”, în: *Orthodoxia*, XXXI (1979), nr. 2.
- GEORGESCU, Matei, *Ipostaze într-un timp al dorinței. Încercare de antropologie psihanalitică*, Ed. Paideia, București, 2003.
- GHEAJA, Titu Vespasian, *Anghira creștină sau Cuvântări funebre pentru diferite cazuri cu privire la etate, sex și stare socială*, Sibiu, 1875.
- GHEORGHIU, Constantin I., „Moarte și Înviere în Sfânta Scriptură”, în: *Studii Teologice*, 1978, nr. 1-2.
- GHIȚĂ, Ieremia B., „Ce trebuie să știe credinciosul despre vămile văzduhului”, în: *Mitropolia Banatului*, 1992, nr. 7-9.
- †GIOSANU, Joachim, *La déification de l'homme d'après la pensée du Père Dumitru Staniloaie*, Ed. Trinitas, Iași, 2003.
- GOJGAR, Mihai, *Stilul literar religios* (ms. comp., teză de doctorat, sub îndrumarea Pr. Prof. Vasile Gordon), București, 2011.
- GORDON, preot, Vasile, „Cunoașterea temeinică a Sfintei Scripturi și folosirea ei în predică”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6, 1986.

- GORDON, preot, Vasile, *Introducere în omiletică*, Ed. Universității din București, 2001.
- GORDON, preot, Vasile, *Mergând, învățați... (Predici, cu un adaos de pilde din Pateric și alte istorioare ilustrative)*, Ed. Universității din București, 2001.
- GORDON, preot, Vasile, *Predica ocazională (pareneza)*, lucrare de doctorat, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2001.
- GORDON, preot, Vasile, „Necesitatea actualizării predicii sub aspect misionar”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CIII (1985), nr. 5-6.
- GORDON, preot, Vasile, „Pareneza în slujirea pastoral-misionară a Bisericii”, în: *Ortodoxia*, nr. 3-4, 1999.
- GORDON, preot, Vasile, *Ghid bibliografic pentru Catehetică și Omiletică*, ms. dactil., broșat, București, 2001.
- GORDON, preot, Vasile, „Predica – parte integrantă a cultului divin”, în: *Glasul Bisericii*, LI (1992), nr. 3-4, pp. 41-53.
- GORDON, preot, Vasile, „Importanța pastorală a necrologului”, în: *Revista Teologică*, VIII (1998).
- GORDON, preot, Vasile, „Factori ai reușitei predicii”, în: *Studii Teologice*, L (1998), 3-4, pp. 86-103.
- GORDON, preot, Vasile, „Importanța principiilor didactice în catehizare”, în: *Ortodoxia*, LIII (2002), nr. 1-2, pp. 41-52.
- GORDON, preot, Vasile, *Vademecum Omiletic: 100 de schițe pentru predici, la toate duminicile și sărbătorile anului bisericesc. Cu un adaos de 12 pareneze*, Ed. Renașterea, Cluj Napoca, 2015.
- GORDON, preot, Vasile, *Cateheze pastorale pe înțelesul tuturor*, vol. II, Ed. Sofia, București, 2016.
- GNILKA, Joachim, „Der Philipherbrief”, în: *Herders Theologischer Kommentar zum Neun Testament*, Freiburg-Basel-Wien, 1968.
- GRECEANU, Olga, *Mărturie în cuvânt și chip - Vocabular al credinței și vieții spirituale*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2011.
- GRIGORAȘ, Constantin, „Structura și importanța necrologului în secolul de aur al predicii”, în: *Studii Teologice*, XCVIII (1980), nr. 1-2, pp. 166-178.

- GRIGORIȚĂ, Georgică, „Autocefalie în Sinodalitate. Autonomia eclesială în Biserica Ortodoxă din punct de vedere canonic”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, SN, 2010.
- GRIGOROVSKI, Constantin, „Câteva cuvinte despre arderea trupului”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1924, nr. 12.
- GROLLOS, K., *Τέχνη Ἀλωπίας. Κοινὸι τόποι τοῦ πρὸς Πολύβιον τοῦ Σενέκα καὶ πηγαὶ αὐτῶν*, Tesalonic, 1956.
- GUÉRIN, Paul et alii, „La prédication occasionnelle”, în: *Guide du prédicateur*, Ed. Centurion, Paris, 1994.
- GUSTI, Dimitrie, *Ritorica Pentru Tinerimea Studioasă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- HARNACK von Adolf, *Das Wesen des Christentums*, eds. 3., Ed. Mohr Siebeck, Tübingen, 2012.
- HÄUSER, Philipp et alii, „Leben und Werk des heiligen Gregor von Nazianz”, în: *Des heiligen Bischofs Gregor von Nazianz. Reden*, Bd. 59, Kempten-München, 1928.
- HUNGER, Herbert, *Theodoros Metochites als Verläufer des Humanismus im Bizanz*, *Biblische Zeitschrift* 45, Wien, 1952.
- HESSEN, J., *Griechische oder biblische Theologie? Probleme der Hellenisierung des Christentums*, Leipzig, 1956.
- HOPING, Helmut, „Freiheit, Tod, Gott”, în: *Internationale Katholische Zeitschrift «Communio»*, nr. 33, Freiburg, 2004, pp. 509-612.
- HORNA, K., „Einige uneditierte Stücke des Manases und Italikos”, în: *Jahresbericht des K. K. Sophiengymnasium für das Schuljahr 1901/1902*, Wien, 1902, S. 3-26.
- HÜTTER, Reinhard, „After Dogmatics?’ Beobachtungen zur evangelischen systematischen Theologie in den USA und in Deutschland an der Jahrhundertsschwelle”, in: *Theologische Literaturzeitung*, 125, 2000.
- ICĂ jr., preot, Ioan I., „Persoană sau/și ontologie în gândirea ortodoxă contemporană”, în: *Persoană și comuniune. Prinos de cinstitie Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Sibiu, 1993, pp. 359-385.
- ICĂ jr., preot, Ioan I., „Teologia și provocările viitorului”, în: *Renașterea* an 14, nr. 11, 2003.
- ICĂ jr., preot, Ioan I., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integrala comentariilor liturgice bizantine*, Ed. Deisis, Sibiu, 2011.

- ICĂ jr., preot, Ioan I., *Împărtășirea continua cu Sfintele Taine. Dosarele unei controverse. Mărturiile Tradiției*, Ed. Deisis, Sibiu, 2006.
- IONESCU, Amza, *Rostul parastaselor*, București, ed. a III a, 1937.
- IONESCU, Ion, „Podurile și punțile, datini legate de problematica continuității în ritualul funerar la români”, în: *Ortodoxia*, L (1999), nr. 3-4, pp. 276-286.
- IORGA, Nicolae, *Cuvântări de înmormântare și pomenire*, Vălenii de Munte, 1909.
- IVAN, Iorgu, „Biserica nu admite arderea morților”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1937, nr. 7-10;
- IVAN, preot, Adrian, „Principii encomiastice în predica Sfântului Ioan Gură de Aur”, în: vol. *Simpozionului teologic tradițional*, edit. a VI-a, „Teologie și propovăduire în viața și opera Sfântului Ioan Gură de Aur”, Tismana, 9-11 noiembrie 2014.
- IVAN, preot, Adrian, „Sensul terapeutic al educației creștine”, în: vol. *Taina Sf. Maslu și îngrijirea bolnavilor în tradiția omiletică și catehetică a Bisericii Ortodoxe Române*, Presa Universitară Clujană, Cluj Napoca, 2012, p. 102-111.
- JELEV, Jeliu, „Comunismul este mai periculos decât fascismul”, în: ziarul *Lumina* 14, noiembrie, 2009.
- † KALLINIKOS, K., *Biserica creștină și celebrările din ea*, Atena, 1963.
- † KALLINIKOS, K., *Biserica creștină și slujbele care se săvârșesc în aceasta*, Ed. Grigóri, Atena 1969.
- † KALLINIKOS, K., „Grija față de morți în creștinism”, în: *Vestitorul Bisericesc*, Atena, (IV), 1914.
- † KALLINIKOS, K., *Introducere la Sfânta Psaltire*, vol. II, Tesalonic, 1927.
- † KALLINIKOS, K., *Sfânta Psaltire în practică*, Tesalonic, 1927.
- KAUFMANN, F.-X., et alii, *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, (im Folgenden: CGmG), Bd. 29, Basel-Wien, 2000.
- KAZANTAKIS, Nikos, *Alexis Zorba*, Ed. Eplu, București, 1969.
- KEHL, Medard, „Biblische Textmeditation”, în: *Praktische Bibelarbeit heute*, Ed. Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1973, pp. 170-185.
- KEY, Andrew F., „The concept of Death in the Early Israelite Religion”, în: *Journal of Bible and Religion*, nr. 3, (XXXII), London, 1964.
- KIERDORF, W. „Laudatio funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der

- römischen Leichenrede”, în: *Beiträge zur Klassischen Philologie*, 106, Meisenheim am Glan, 1980.
- KRAIOPOULOS, arhim., Simeon, *Taina suferinței*, trad. rom. de pr. Victor Manolache, Ed. Bizantină, București, 2007.
- KRÜLL, Ph., „Grabreden”, în: *Realencyklopädie der christlichen Alterthümer*, Bd. I, Freiburg im Breisgau, 1882.
- KURAEV, Andrei, *Daruri și anateme. Ce a adus creștinismul lumii*, trad. rom. de Nina Nicolaeva, Ed. Sofia, București, 2004.
- LACOSTE, Jean-Yves, *Axperiență și absolut. Pentru o fenomenologie liturgică a umanității omului*, Ed. Deisis, trad. rom. de Maria-Cornelia Ică jr., Sibiu, 2001.
- LANDER, B. G., *The Philosophical Anthrology of Saint Gregory of Nyssa*, *Dumbarton Oaks Papers* 12 (1958), p. 59-94.
- LANG, Friedrich, *Die Briefe an die Korinther*, (NTD), Band 7, Göttingen und Zürich, 1986.
- LARCHET, Jean-Claude, *Creștinul în fața bolii, suferinței și morții*, Ed. Sophia, trad. rom. de Marinela Bojin, București, 2004.
- LARCHET, Jean-Claude, *Dumnezeu nu vrea suferința omului*, trad. rom. de Elena Dulgheru, Ed. Sophia, București, 2008.
- LARCHET, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Mărturisitorul. O introducere*, trad. rom. de Marinela Bojin, Ed. Doxologia, Iași, 2013.
- LARCHET, Jean-Claude, *Sfârșit creștinesc vieții noastre, fără durere, neînfruntat, în pace...*, Ed. Basilica, trad. rom de Marinela Bojin, București, 2012.
- LARCHET, Jean-Claude, *Tradiția Ortodoxă despre viața de după moarte*, Ed. Sophia, trad. rom. de Marinela Bojin, București, 2006.
- LAVRIC, Sorin, „Nevoia de martiri”, în: *Moartea martirică*, Ed. Fundația Sfânta Irina, București, 2010.
- LIND, William S., et alii, *Corectitudinea politică. Religia marxistă a noii ordini mondiale*, trad. rom. de Andrei Dîrlău et alii, Ed. Rost, București, 2015.
- LIȚIU, Gheorghe, „Cuvântul de înmormântare în Biserica Ortodoxă Română. Studiu istoric-omiletic”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 7-10, 1978, pp. 1124-1134.
- LOSSKY, Vladimir, *À l’image et à la ressemblance de Dieu*, Paris, 1967.
- LOSSKY, Vladimir, *Essai sur la théologie mystique de l’Église d’Orient*, Paris, 1944.

- LOSSKY, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. rom. de Pr. Vasile Răducă, Ed. Bonifaciu, București, 1998.
- LOTZ, J. B., *Tod als Vollendung*, Frankfurt, 1976.
- LUKSCH, Thomas, *Predigt als metaphorische Gott-Rede. Zum Ertrag der Metaphernforschung für die Homiletik*, Würzburg, 1998.
- LUPAȘCU, Silviu, „În al nouălea cer: fundamentul gnostic al tradiției folclorice românești despre vămile văzduhului”, în: *Demonologia*, București, 2004, pp. 16-56.
- LUPȘA, Ioan, *Căzut-a cununa capului nostru...*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2006.
- MACAR, Ilie, „Eshatologia ortodoxă bazată pe credința în înviere și spectrul sfârșitului în mentalitatea contemporană”, în: *Mitropolia Moldovei și Bucovinei. Teologie și Viață*, serie nouă, XX (2010), nr. 9-12, Iași, pp. 51-86.
- MAIOR, Petru, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Cluj, 1906.
- Makarios SIMONOPETRITUL, ierom., *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000.
- MAN, Dorel, „Cuvântare funebră, evoluție și impact”, în: Dr. Ioan LUPȘA, *Căzut-a cununa capului nostru...*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2006.
- MAN, Serafim, *Meditații Duhovnicești*, Ed. Episcopiei Maramureșului și Sătmăruului, Baia Mare, 2002.
- MANEA, Vasile, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*, Ed. Patmos, București, 2000.
- MARCU, Grigore T., „Elemente de eclesiologie paulină”, în: *Mitropolia Ardealului*, 1961, nr. 1-3.
- MARCU, Grigore T., *Antropologia paulină*, Ed. Arhidiecezană, 1941, Sibiu, p. 335.
- MARIAN, Simion Florea, *Înmormântarea la români*, Ed. Saeculum I. O., București, 2008.
- MARIAN, Simion Florea, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Ed. Grai și suflet-cultura națională, București, 1995.
- MARIAN, Simion Florea, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Ed. Saeculum Vizual, București, 2008.
- MARINESCU, Adrian-Constantin, „Părintele bisericesc sau Sfântul Părinte, martor și organ al lucrării Sfântului Duh în Biserică și în membrii acesteia. Noțiunea de părinte bisericesc în tradiția patristică, originea și semnificația ei teologică. Scriitorul

- creștere a Bisericii vs. scriitorul creștin” (Partea I), în: *Studii Teologice*, 2009, nr. 1, pp. 31-102.
- MARINESCU, Adrian-Constantin, „Prolog. Actualitatea, autoritatea și importanța Sfinților Părinți”, în: *Studii Teologice*, nr. 4, 2012, pp. 3-15.
- MARINESCU, Atanasie Marian, *Cultul păgân și creștin. Sărbătorile și datinile romane vechi*, Ed. Saeculum I. O., București, 2005.
- MARIȘ, Ștefan, „Ritualul funerar din Maramureș – o perspectivă hermeneutică”, în: *Memoria ethnologica*, nr. 30 – 31, Baia Mare, (IX) 2009.
- MARIȘ, Ștefan, „The funerary rhymes in Maramureș”, în: *Memoria ethnologica*, nr. 38-39, 2011, XI, Baia Mare, pp. 101 – 107.
- MATEICIUC, Mihai, *Moartea ca o virgulă*, Ed. Ion Prelipcean, Horodnic de Jos, 2014.
- MATEJIC, Metaja, *Ortodoxia: curajul de a fi diferit, puterea de a rămâne același*, trad. rom. de Silviu Ciută, Ed. Ecclesiast, Sibiu, 2011.
- MAYER, A., *Das Bild Gottes im Menschen nach Clemens von Alexandrien*, Rom, 1942.
- MĂLĂESCU, Ioan, *Șapte predici funebre*, Târgu Jiu, 1910.
- MCGUCKIN, John A., *Sf. Grigore de Nazinanz. O biografie intelectuală*, trad. rom. de Adrian Podaru, Ed. Renașterea, Cluj- Napoca, 2013.
- MÉRIDIÉ, Louis, *L’Influence de la seconde sophistique sur l’oeuvre de Grégoire de Nysse*, these, Renne, 1906.
- MEYENDORFF, John, *Teologia Bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. rom. de Alexandru I. Stan , ed. a II a, Ed. Nemira, București, 2011.
- MICLE, preot, Veniamin, *Trepte spre amvon*, Râmnicu Vâlcea, 1993.
- MICU, Samuil, *Propovedanie sau învățătură la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784.
- MIHĂIEȘ, Mircea, *Despre doliu*, Ed. Polirom, Iași, 2009, pp. 7-321.
- MIHĂILĂ, Alexandru, „Concepția despre moarte și grija față de cei adormiți în Vechiul Testament”, în: *Studii Teologice*, nr. 3, 2012.
- MIHĂILESCU, C. Dan/MĂCEȘARU, Ciprian, *Despre nerăbdarea de a fi răbdător*, Ed. Humanitas, București, 2014.
- MIHĂILESCU, Ioan, „Cultul morților la păgâni și cultul martirilor la creștini”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1925, nr. 1.

- MIHĂLCESCU, Ioan, „Cultul martirilor în Biserica primară”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1924, nr. 11.
- MIHĂLCESCU, Ioan, *Scrierile Părinților Apostolici*, vol. I, Chișinău, 1927,
- MIHĂLȚAN, Ioan, „Rugăciunile Bisericii pentru cei răposați”, în: *Mitropolia Banatului*, 1988, nr. 3.
- MIHOC, preot, Vasile, „Eshatologia paulină”, în: *Revista Teologică*, nr. 4, 1993.
- MIHOC, preot, Vasile, „II Macabei 12, 39-46, teme al rugăciunilor Bisericii pentru cei adormiți”, în: *Orthodoxia*, 1985, nr. 3, pp. 516-521.
- MIHOC, preot, Vasile, „Prefață” la Calinic Botoșăneanul, Episcop-Vicar al Arhiepiscopiei Iașilor, în: *Tanatologie și nemurire*, Ed. Cantes, Iași, 1999.
- MIHOC, preot, Vasile, „Propovăduirea cuvântului lui Dumnezeu în Biserică și nașterea credinței, în: *Mitropolia Ardealului*, XXVI (1981), nr. 5-6, pp. 517-525.
- MIHOC, preot, Vasile, *Lumina Evangheliei. Exegeze la Evangheliile duminicale*, Ed. Agnos, Sibiu, 2016.
- MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. rom. de Uroș Kovincici și dr. Nicolae Popovici, vol. I, partea a II a, Ed. Tipografia Diecezană, Arad, 1931.
- MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. II, partea a II a, trad. rom. de Dr. Nicolae Popovici și Uroș Kovincici, Ed. Tipografia Diecezană, Arad, 1936.
- MILOȘEVICI, Nenad S., *Dumnezeiasca Liturghie – centrul cultului în Ortodoxie. Legătura indisolubilă a Sfintelor Taine cu dumnezeiasca Euharistie*, trad. rom. de Ioan Ică sr., Ed. Deisis, Sibiu, 2012.
- MIMS, Cedric A., *When We Die: The Science, Culture, and Rituals of Death*, London, St. Martin’ Griffin, 2000.
- MIRCEA, Laurean, *Arta predicării. Exigențe pentru mileniul al III-lea*, coll. „Episteme”, Ed. Doxologia, Iași, 2015.
- MIRCEA, preot, Ioan „Cultul morților în Biserica Ortodoxă după Sfânta Scriptura și Sfânta Tradiție”, în: *Orthodoxia*, 1985, nr. 3, pp. 59-71.
- MIRON, Vasile, „Importanța locașului de cult în viața comunității parohiale”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, SN, 2010, pp. 247-271.

- MITROFANOVICI Vasile et alii, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cernăuți, 1929.
- MITROFANOVICI Vasile et alii, *Liturgica*, Cernăuți, 1909.
- MOISE, monah, *Sfântul închisorilor*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2007.
- MOLDOVAN, Visarion, *Rătăcirea pentecostală. Îndreptar de Mărturisire Ortodoxă*, Ed. Vicovia, s.l., 2008.
- MOOS, Peter, „Consolatio. Studien zur mittellateinischen Trostliteratur über Tod und zum Problem der christlichen Trauer”, în: *Münstersche Mittelalter Schriften* 3/1.2.3.4., I-IV, Münster, 1971/1972.
- MOULARD, A., *Saint Jean Chrysostome*, Paris, 1941.
- NEAGA, preot, Nicolae, „Incinerarea și înmormântarea în lumina Sfintei Scripturi”, în: *Teologie și viață*, I (LXVII) (1991), nr. 4-8.
- NECULA, preot, Constantin, *Cântare de biruință cântând. Predici și meditații duhovnicești radiodifuzate*, Ed. Oastea Domnului, Sibiu, 2012.
- NECULA, preot, Constantin, *De ce ești trist popor al învierii? Predici la înmormântări și parastase*, Iași, 2002.
- NECULA, preot, Constantin, *Iubirea care ne urnește. Pagini catehumenale*, edit. a II-a, Ed. Agnos, Sibiu, 2015.
- NECULA, preot, Nicolae, „Rugăciunile pentru cei adormiți”, în: *Îndrumător Bisericesc*, Buzău, 1983, pp. 36-48.
- NECULA, preot, Nicolae, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996.
- NELLAS, Panayotis, *Omul – animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, trad. rom. de Pr. I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 1999
- †NEOFIT, Patriarh al Constantinopolului, *Pidalion – Cârma Bisericii Ortodoxe*, Ed. Credința Strămoșească, Iași, 2007.
- NICOLAESCU, Nicolae N., *Introducere în Epistola către Filipeni. Captivitatea Sf. Ap. Pavel în Efes* (teză de doctorat), București, 1942.
- NICOLESCU, Constantin, *Predici și orațiuni funebre*, București, 1874.
- NICULCEA, preot, Adrian, „Eshatologia catolică și protestantă din perspectivă ortodoxă”, în: *Ortodoxia*, LIII, 2002, nr. 3-4, București, pp. 113-127.

- OLYAN, Saul M., „Some Neglected Aspects of Israelite Interment Ideology”, în: *Journal of Biblical Literature*, nr. 4, CXXIV (2005), pp. 601-616.
- ORNOIU, C., „Rugăciunile Bisericii sau pomenirile pentru cei repausați în Domnul”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XXVI (1902), pp. 256-268.
- PACU, Moise, *Cuvântări diverse*, Galați, 1913.
- PANAGIOTIS, Hristos 'Ελληνική Πατρολογία (Patrologia greacă) A', Κυρομάνοϋ, Tesalonic, 1999.
- PANTELIMON, P., „Cultul morților”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1927, nr. 4.
- PAPADOPOULOS, G. Stylianos, *Patrologie*, vol. I, trad. rom. de Lector Dr. Adrian Marinescu, Ed. Bizantină, București, 2006.
- PAPAGIANNIS, K., *Slujba de Înmormântare. Observații și propuneri pentru o mai întemeiată săvârșire a ei*, Klironomía, 29 (1997).
- PAPIU, Ioan, *Cuvântări funebrele sau ceasuri de moarte*, Gherla, 1875.
- PARASCHIV, Mihaela, *Femeia în Roma antică*, edit. a II-a, Ed. Junimea, Iași, 2003.
- PASCHIA, Gheorghe, „Rugăciunile pentru morți în scrierile Sfinților Părinți, în epitafurile antice și cele contemporane”, în: *Mitropolia Banatului*, 1987, nr. 1, pp. 119-136.
- PĂCURARIU, preot, Mircea, *Predici la duminici și sărbători, la praznice împărătești și ale Maicii Domnului, ale Sfinților și la Sfinți români; predici ocazionale și la înmormântări*, București, 2000.
- PETCU, Liviu, „Sfântul Grigore al Nyssei despre Taina Pocăinței și a Euharistiei”, în: Pr. prof. univ. dr. Gheorghe PETRAU et alii, *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*, Ed. Doxologia, Iași, 2014, pp. 296-311.
- PETERSON, E., „L’homme image de Dieu chez Saint Irénée”, în : *La Vie Spirituelle* 100, Paris, (1959), p. 584-594.
- PETIAN, Mihai, „O carte despre moarte și înviere”, în: Teodor Cios, *Viața - în spațiu și dincolo de el. Predici și iertăciuni la înmormântare*, edit. a II-a, Sibiu, 2008.
- PETRAU, Gheorghe et alii, *Dimensiunea penitențială și euharistică a vieții creștine*, Ed. Doxologia, Iași, 2014.
- PETRESCU, preot, Nicolae, *Omiletica. Manual pentru Seminarile Teologice*, București, 1977.
- PETRICĂ, preot, Vasile, „«Iertăciunile» sau despre degradarea necrologului”, în: *Mitropolia Banatului*, XXXV (1985), nr. 5-6, pp. 359-362.

PHILAS, G., *Liturgica*, Ed. Grigóri 2006.

† PIMEN AL MOLDOVEI, *Jurăminte și cuvinte ostășești*, București, 1914.

PLEȘU, Andrei, „N-am să mai apuc alt chip al acestei țări”, în: *Adevărul*, 7 august 2009.

PLEȘU, Andrei, *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste*, Ed. Humanitas, București, 2012.

PLUTARH, Mestrius, *Vieți paralele I*, trad. rom. de N. I. Barbu, Ed. Științifică, București, 1960-1971.

POPA, Ioan Ioasaf O., *Despățimirea omului și înveșmântarea cu virtuți*, Ed. Credința Strămoșească, s.l., 2008.

POPESCU, Dumitru, „Centralitatea lui Hristos în teologia ortodoxă contemporană”, în: *Ortodoxia* LIII, (2002), nr. 3-4, p. 11-23.

POPESCU, Gabriel, „Predică și predicator în Biserica Ortodoxă Română. Temeiurile activității predicatoriale în ortodoxia românească”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIX (1971), nr. 1-2, pp. 96-120.

POPESCU, Teodor M., „Despre preot, predică și credincioși”, publicat în: revista *Raze de lumină*, București, 1930.

POPESCU, Teodor M., „Predica – o mărturisire a preotului”, în: *Glasul Bisericii*, XIII, (1954), nr. 11-12, pp. 643-649.

POPESCU, Teodor M., „Primii didascoli creștini” în: *Biserica și Cultura*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.

POPESCU-MĂLĂEȘTI, Ioan, „Ardem sau îngropăm morții?”, București, 1931- recenzie de Arhim. I. Scriban, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1931, nr. 4.

PREDA, preot, Constantin, „Comentariu la Epistola întâi către Tesaloniceni”, în: *Ortodoxia*, nr. 3, 2012, București, pp. 59-82.

PREDA, preot, Constantin, *Propovăduirea apostolică. Structuri retorice în Faptele Apostolilor*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.

PREDA, Radu, „Patru meditații asupra discursului teologic”, în: *Studii Teologice*, nr.3-4, 1993.

PREDA, Radu, *Cultura dialogului. Pledoarii și exerciții*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009.

PRELIPCEANU, Vladimir, „În legătură cu problema incinerării”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1967, nr. 11-12.

PROTASE, Maria, „Opera omiletică a lui Petru Maior”, în: *Mitropolia Ardealului*, XVIII (1975), nr. 1-2, pp. 28-38.

- PUCKLE, S. Bertram, *Obiceiuri și ritualuri funerare. Originea și dezvoltarea lor*, Ed. Dochia, Iași, 2006.
- PIIU, Victor, *Predici pentru orașe*, Chișinău, 1920.
- RADU, Alexandru, „Opera omiletică a lui Petru Maior, în: *Studii Teologice*, XIX (1967), nr. 9-10, pp. 656-675.
- RAHMANI, L. Y., „Ancient Jerusalem`s Funerary Customs and Tombs. Part Four”, în: *The Biblical Archaeologist*, nr. 4, 1981.
- RAHMINI, I. E., *Testamentum Domini nostru Jesu Christi*, Hildesheim, 1968.
- RAHNER, K., *Zur Theologie des Todes*, Freiburg-Basel-Wien, 1958.
- RAMBAUD, R. P., *Traité moderne de prédication*, Lyon-Paris, 1941.
- RĂDĂȘANU, Petru „Tematica «Didahiilor» Mitropolitului Antim Ivireanul”, în: *Studii Teologice*, seria a II-a, XXIX (1977), nr. 5-8, pp. 552-563.
- RĂDUCĂ, Vasile, *Antropologia Sfântului Grigore de Nyssa*, București, 1996.
- RĂDULESCU, Mihai, *Îndrumar de credință Ortodox*, Ed. Fundației Dosoftei, București, 2003.
- RĂDULESCU-MOTRU, Constantin, *Personalismul energetic și alte scrieri*, Ed. Eminescu, București, 1984.
- RHODE, Erwin, *Psyche, Seelkult und Unsterblichkeitsglaube der Grieschen*, vol. II, Tubingen, 1903.
- RHODE, Erwin, *Psyche*, trad. rom. de Mircea Popescu, Ed. Meridiane, București, 1985.
- RICCI, Seymour de, „Deux Nouvelles inscriptions grecques d`Egypte”, în: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris, 1934.
- RICHARD, Ramesh, *Preparing Expository Sermons. A Seven-Step Method for Biblical Preaching*, Ed. Baker Books, Grand Rapids, 2001.
- RICHARDSON, Alan, *A Theological Wordbook of the Bible*, Macmillan, New York, 1950.
- ROLDANUS, J., *Le Christ et l`homme dans la théologie d`Athenase d`Alexandrie. Étude de la conjonction de sa conception de l`homme avec sa christologie*, Leiden, 1968.
- ROMANIDES, Ioannis, „Sfântul Grigore Palama”, în: *Presa Ortodoxă*, 19 ianuarie 1979.
- ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, Ed. Tritonic, București, 2004.
- SACHELARIE, Nicodim, *Pravila bisericească*, edit. a II-a, Ed. Valea Plopului, Prahova, 1996.

- SAHAROV, Nikolai, *Iubesc, deci exist. Teologia arhimandritului Sofronie (1896–1993)*, trad. rom. de diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, București, 2008.
- SAHAROV, arhim., Sofronie, *Rugăciunea - experiența Vieții Veșnice*, trad. rom. de diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1998.
- SALCĂ, Alexandru, *În zeghe, printre sfinți – memorii II*, Brașov, 2000.
- SANTI, Cosmin, „Sfânta Euharistie, Taina Bisericii și Trupul lui Hristos”, în: *Ortodoxia*, SN, IV, (2012) nr. 2, pp. 61-86.
- SAVA, preot, Viorel, „Nădejdea învierii și a vieții veșnice reflectată în rugăciunile pentru cei adormiți”, în: *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza Iași*, tom. V, Teologie, Iași, 1999-2000, pp. 75-84.
- SAVA, preot, Viorel, „Sărbătoarea Nașterii Domnului în tradiția liturgică ortodoxă și cea romano-catolică”, în: *Teologie și Viață*, nr. 7-12, Iași, 2000.
- SAVA, preot, Viorel, „Tainele Bisericii și vindecarea persoanei umane. Abordare liturgică”, în: *Ortodoxia*, nr. IV/12, seria a II-a, București, 2012.
- SCHIAN, M., „Geschichte der christlichen Predigt”, în: *Realencyklopädie für protestantische Theologie*³, Bd. XV, Leipzig, 1904.
- SCHIAN, M., „Geschichte der christlichen Predigt”, în: *Realencyklopädie für protestantische Theologie*³, Bd. XV, Leipzig, 1904, pp. 623-747.
- SCHLIER, H., *Die Eigenart der christlichen Mahnung nach dem Apostel Paulus: Besinnung auf das Neue Testament*, Herder, Bd. 2, Freiburg, 1964.
- SCHLIER, H., *Die Eigenart der christlichen Mahnung nach dem Apostel Paulus: Besinnung auf das Neue Testament*, Herder, Bd. 2, Freiburg, 1964, S. 340-357.
- SCHMEMANN, preot, Alexander, *Euharistia, Taina Împărăției*, trad. rom. de Pr. Boris Răduleanu, Ed. Anastasia, București, 1993.
- SCHMEMANN, preot, Alexander, *Pentru viața lumii. Sacramentele și Ortodoxia*, trad. rom. de Aurel Jivi, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- SCHOMANN, B. J., *Eikon in den Schriften des heiligen Athanasius*, Scholastica 18, (1943), p. 31-53, 175-200.
- SCHULZ, Esther, *Der Mensch als Bild Gottes - der Mensch an der Grenze des Lebens. Ein Leitbild des seelsorglichen Handelns*, Ed. Benno (lucrare de doctorat), Erfurt, 2005.

- SCRIBAN, arhim., Iuliu, *Datoria preotului către limba bisericească*, Ed. Revistei Teologice, Sibiu, 1938, pp. 5-31.
- SCRIBAN, preot, Ioan, „Arderea morților în Germania și Austria”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1927, nr. 9.
- SCRIMA, preot, Andrei, *Antropologia apofatică*, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 371.
- SDRALEK, Maximiliani, „Trauer”, in: *Realencyklopädie der christlichen Alterthümer*, Bd. II, Freiburg, 1882 - 1886.
- SEICHE, Fabian, *Martiri și mărturisitori români din secolul XX. Închisorile comuniste din România*, Ed. Agaton, Făgăraș, 2010.
- SEMEN, preot, Petre, „Despre înmormântare. Rugăciunile pentru cei morți, lumânările, prescurile și grâul”, în: *Îndrumător Bisericesc*, Craiova, 1984, pp. 128-139.
- SHERWOOD, P., *The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor*, Roma, 1955.
- SIMION, preot, Radu, „Pentru o tematică creștină a necrologurilor”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 7-8, 1972, pp. 573-578.
- SIMION, preot, Radu, „Temeiul rugăciunilor Bisericii pentru cei adormiți”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 (1977), pp. 125-135.
- SKALTSIS, P., „Premise teologice ale îngropării bisericești și evoluție istorică a Slujbii de Înmormântare”, în: *Slujbele pentru morți*, Ed. Sfânta Mitropolie a Drămei, Drăma, 2001, pp. 78-86.
- SOTIRIOS, G., „Arheologie creștină și bizantină”, vol. I, în: *Cimitirile creștine, arhitectura bisericească*, Atena, 1942, pp. 69-80.
- STAN, preot, Alexandru et alii, *Istoria religiilor pentru învățământul preuniversitar*, EIMBMOR, București, 1991.
- STAN, preot, Alexandru, „Temeiuri doctrinare ale rugăciunilor pentru cei răposați”, în: *Studii Teologice*, 1987, nr. 4, pp. 210-224.
- STANCIU, preot, Vasile, „Teologia imnelor din slujba înmormântării”, în: vol. *Sensul vieții, al suferinței și al morții*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, pp. 179-191.
- STANCIU, preot, Vasile, „Teologie și imnografie în Liturghiile Bizantine”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, L (2005), nr. 2, pp. 39-46.
- STANCIU, preot, Vasile, „Valențe misionare ale muzicii bisericești”, în: vol. *Misiunea Bisericii în Sfânta Scriptură și Tradiție*, Ed. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 2005, pp. 123-133.

- STĂNESCU-GIGHERA, Florian, „Despre cuvântările funebre”, în: *Mitropolia Bantului*, XIV (1964), nr. 1-3, pp. 60-64.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Biserica împotriva comunismului”, în: *Telegraful Român*, nr. 42, 1936, pp. 1-2.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Biserica universală și sobornicească”, în: *Ortodoxia*, XVIII (1966), nr. 2, pp. 169-198.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Jertfa lui Hristos și spiritualizarea noastră prin împărtășirea de ea în Sfânta Liturghie”, în: *Ortodoxia*, nr. 1, XXXV (1983), pp. 104-118.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Judecata particulară după moarte”, în: *Ortodoxia*, VII (1955), nr. 4, pp. 550-576.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Relațiile Treimice și viața Bisericii”, în: *Ortodoxia*, XVI (1964) nr. 4.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, „Starea sufletelor după judecata particulară în învățătura ortodoxă și catolică”, în: *Ortodoxia*, V (1953), nr. 4, pp. 541-556.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Ascetica și Mistica*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2002.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, vol. I, Ed. Cristal, București, 1995.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova 1992.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă*, Craiova, 1986.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, București, 1996.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, București, 1987.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1993.
- STĂNILOAE, preot, Dumitru, *Viața și învățătura Sfântului Grigore Palama*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
- STEREA, preot, Tache „Dumnezeu, Omul și Creația în teologia ortodoxă și în preocupările ecumenismului contemporan”, teză de doctorat, în: *Ortodoxia XLIX*, nr. 1-2, 1998, București.
- STOICU, Ioan, „Rugăciunea Dumnezeul duhurilor și a tot trupul”, în: *Mitropolia Banatului*, 1964, nr. 1-3, pp. 77-82.

- STREZA, Ciprian, „Sfânta Euharistie – Cina de Taină cu Hristos în Împărăția Cerurilor”, în: *Ortodoxia*, nr. 4, seria a II-a, VI (2014), pp. 29-48.
- STREZA, Ciprian, „Sfânta Liturghie – Taina întâlnirii personale a omului cu Dumnezeu”, în: *Ortodoxia*, nr. 3, 2012, pp. 99-123.
- †STREZA, Laurențiu, „Prefață”, în: Pr. Vasile Gafton, *Moartea, pragul dintre vieți. Gânduri despre moarte*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2015.
- STRUGARIU, Constantin, „Grija pentru cei morți în cultul și spiritualitatea ortodoxă”, în: *BOR*, 1983, nr. 9-10, pp. 679-691.
- ȘEBU, preot, Sebastian, „Forma și conținutul predicii creștine în primele trei veacuri”, în: *Studii Teologice*, 1967, nr. 3-4, pp. 206-221.
- ȘEBU, preot, Sebastian, „Preocupări și orientări în predica protestantă contemporană, în Germania apuseană”, (teză de doctorat) în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 4-6, 1980.
- ȘEBU, preot, Sebastian, „Râvna pentru cele sfinte”, în: *Culegere de predici*, Ed. Mitropolia Banatului, Timișoara, 1984, pp. 211-214.
- TAFT, Robert F., *O istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur. Dipticile*, Ed. Renașterea, Cluj – Napoca, 2008.
- TELEA, Marius, *Antropologia Sfinților Părinți Capadocieni*, Deva, 2005.
- TEȘU, preot, Ioan C., „Taina morții în spiritualitatea ortodoxă”, în: *Teologie și Viață*, nr. 5-8, 2010.
- TEȘU, preot, Ioan C., *Virtuțile creștine, cărări spre fericirea veșnică*, Ed. Trinitas a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2001.
- THEISSEN, Gerd et alii, *Le défi homilétique. L'exégèse au service de la prédication*, coll. „Pratiques”, no 13, Genève, Labor et Fides, 1994.
- THEISSEN, Gerd, *Die Religion der ersten Christen. Eine Theorie des Urchristentums*, 2. Aufl., Gütersloh, 2001.
- THEISSEN, Gerd, *Jesus in Neuen Kontexten*, Stuttgart, 2003.
- THEISSEN, Gerd, *Urchristliche Wundergeschichten: ein Beitrag zur formgeschichtlichen Erforschung der synoptischen Evangelien*, Gütersloher Verl.-Haus, 1998.
- THEMISTOKLES, presbiter, Hristodoulos, *Τα Ιερά Μνημόσυνα*, Σειρά: Λειτουργικά Θέματα ἀριθμ. 2, Εκδόσεις Ομολογία, Ατена, 2007.

- THEMISTOKLES, presbiter, Hristodoulos: *Περὶ τῆς κηδείας. Ἱστορικολειτουργικὴ προσέγγιση στὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία καὶ στὰ περὶ αὐτῆς τελούμενα*, Εκδόσεις Ομολογία, Atena, 2004.
- THURÉN, L., *Argument and Theology in 1 Peter. The Origin of Christian Paraenesis*, Sheffield, 1995.
- TIA, arhim., Teofil, *Era post-modernă: o eră a vulnerabilității credinței?*, Alba Iulia, 2012.
- TIA, arhim., Teofil, *Psihologia crizelor existențiale. Terapia pastorală a evenimentelor cu potențial psiho-patogen*, Alba Iulia, 2012.
- TIA, arhim., Teofil, *Psiho-Teologia – Călăuză spre o reflecție identitară*, Alba Iulia, 2012.
- TOADER, Ioan, *Metode noi în predica omiletică*, Ed. Arhidiecezeană, Cluj – Napoca, 1997.
- TOFANĂ, preot, Stelian, „Euharistia în arătarea la Emaus. Repere exegetice și teologice (Lc. 24, 13-35)”, în: *Grai maramureșan și mărturie ortodoxă*, Baia-Mare, 2001, pp. 167-181, republicat și în: *Ortodoxia*, nr. 1-2, LIII (2002), pp. 15-24.
- TOFANĂ, preot, Stelian, „Suspînul creației și slava fiilor lui Dumnezeu după Rom. 8, 19-23”, în: *Cosmosul între frumos și apocaliptic. Un recurs etic asupra ecologiei*, Alba-Iulia, 2007, p. 259.
- TOFANĂ, preot, Stelian, *Eshatologia Epistolelor I și II Tesaloniceni*, suport de curs, pentru anul II de studiu, Cluj-Napoca, 2009, p. 32.
- TREU, M., *Der Philosoph Joseph*, Biblische Zeitschrift 8, Wien, 1899.
- TZERPOS, D. V., „Ultima taină. Slujba de înmormântare și arderea morților”, Ed. Ouranós, Atena, 2012, pp. 61-81.
- UNAMUNO, Miguel, *Agonia creștinismului*, Madrid, 1936.
- UNGUREANU, Mihail Adeodatus, *Ritualul ortodox al înmormântării pe înțelesul tuturor. Necesitatea, însemnătatea și folosul pomenirilor pentru cei adormiți*, Ed. Adeodatus, Iași, 2012.
- VELKOVSKA, EL., *Funeral Rites according to the Byzantine Liturgical Sources*, *Dumbarton Oaks Papers* 55, (2001).
- VIELHAUER, Philipp, „Paränese”, în: *Gheschichte der urchristlichen Literatur. Einleitung in das Neue Testament*, Ed. de Gruyter, Berlin, 1978, S. 571-573.

- VALICĂ, preot, Emanuel, „*Tanatologia creștină, între istorie, ritualul înmormântării, simbolism și actualitate*”, Ed. Christiana, București, 2013.
- VALICĂ, preot, Emanuel, „Euharistia de la Cina cea de Taină, la evenimentul Emaus”, în: *Studia Doctoralia Andreiana, Ed. Andreiană*, III/nr. 2, 2014, Sibiu, pp. 122-133.
- VALICĂ, preot, Emanuel, *Persoana umană între tehnologia informațională RFID și libertate. Abordare teologică și bioetică*, lucrare de licență, Cluj Napoca, 2011.
- VALICĂ, preot, Emanuel, recenzie a manualului Pr. Vasile GORDON (coord.), Pr. Adrian IVAN și Pr. Nicușor BELDIMAN, „Omiletica”, coll. „Cursuri, Manuale și Compendii de Teologie Ortodoxă”, Ed. Basilica, București, 2015, în: *Teologie și Viață*, nr. 5-8, 2015, pp. 245-248.
- VALICĂ, preot, Mihai A., „Cele șapte cuvinte către tineri ale Părintelui Calciu – Istorie sau actualitate”, în: *Epifania. Revistă de dialog ortodox*, nr. 28, Iași, 2014, pp. 161-167.
- VALICĂ, preot, Mihai A., „Distributism și Ortodoxie din punct de vedere al Teologiei Sociale”, în: *Epifania*, nr. 22, Iași.
- VALICĂ, preot, Mihai A., „Filantropia diaconală a Bisericii Ortodoxe în contextul mondialismului. Abordare din punct de vedere al Teologiei Sociale”, în: *Epifania*, nr. 23, decembrie 2012 – februarie 2013, Ed. Epifania, Iași, 2013, pp. 125-132.
- VALICĂ, preot, Mihai A., „Martiraj, asumarea istoriei și teroare ideologică”, în: *Revista Rost*, nr. 100, 2011, pp. 78-86.
- VALICĂ, preot, Mihai A., *Eine heutige Philanthropiewissenschaft und Diakonietheologie im Kontext der Orthodoxen Lehre und der Tradition der Rumänisch-Orthodoxen Kirche*, lucrare de doctorat, Ed. Christiana, București, 2008.
- VALICĂ, preot, Mihai A., *Ortodoxia în contextul mondialismului ocult. Abordare pastorală și bioetică*, Ed. Studis, Iași, 2012.
- VALICĂ, preot, Mihai A., *Teologia Socială*, Ed. Christiana, București, 2007.
- VASILACHI, arhim., Vasile, *Predica în Evul Mediu*, Iași, 1938.
- ZISIS, presbiter, Theodoros, *Capete Morale*, trad. rom. de Nicușor Deciu, Ed. Egumenița, Galați, 2014.
- †VLACHOS, Ierótheos, *Dogmatica empirică a Bisericii Ortodoxe Sobornicești, după învățăturile prin viu grai ale Părintelui Ioannis Romanidis*, vol. I, (Dogmă – Morală – Revelație), trad. rom. de Tatiana Petrache, Ed. Doxologia, Iași, 2014.

- VOICILĂ, Ciprian, *Mărturisitorii. Minuni. Mărturii. Repere*, Ed. Lucman, 2010.
- VONIGA, David, *Cuvântări ocazionale și funebre*, Arad, 1909.
- VULGARIS, Evghenie, *Îndeletnicire despre buna murire*, Ed. Sinaxa, București, 2010.
- WALD, Henri, *Ideea vine vorbind*, Ed. Cartea Românească, București, 1983.
- WASSERSCHLEBEN, S.W. H., *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*, Halle, 1851.
- WELSCH, W., *Unsere postmoderne Moderne*, Berlin, 1993.
- WENDES, L., „Postmoderne Theologie? Zum Verhältnis von christlicher Theologie und postmoderner Philosophie”, in: K. Muller, *Fundamentaltheologie. Fluchtlinien und Gegenwärtige Herausforderungen*, Freiburg, 1998.
- WERNER, Matthias, *Volle Kirchen in der DDR. Das Experiment «Gottesdienst einmal anders» in Karl-Marx-Stadt, (1963-1973)*, Ed. Dr. Hopf, Berlin, 2013.
- WIEKE, Thomas, *Rethorik mit Musterreden für jeden Anlass*, Ed. DuMont – Monte, Köln, 2002.
- WILLMS, H., *Eikon. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zum Platonismus. Philo von Alexandria mit einer Einleitung über Platon und die Zwischenzeit*, Münster, 1935.
- ZAHARIA, preot, Adrian, „Incinerarea din punct de vedere ortodox”, în: *Teologie și Viață*, serie nouă, XX (2010), nr. 1-4, pp. 114-131.
- ZAHARIA, preot, Adrian, „Vămile văzduhului”, în: *Teologie și Viață*, nr. 9-12, 2009, pp. 140-152.
- ZAHRNT, Heinz, *Die Sache mit Gott. Die protestantische Theologie im 20. Jahrhundert*, Ed. R. Piper & Co., München, 1966.
- ZAHRNT, Heinz, *Gespräch über Gott. Die protestantische Theologie im 20. Jahrhundert. Ein Textbuch*, Ed. R. Piper & Co., München, 1968.
- ZISIS, presbiter, Theodoros, *Capete Morale*, trad. rom. de Nicușor Deciu, Ed. Egumenița, Galați, 2014.
- ZIZIOULAS, Ioan, *Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῖᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Atena, 1965;
- ZIZIOULAS, Ioan, „Ordination – A Sacrament?”, în: *Concilium* 4 (1972).
- ZIZIOULAS, Ioan, „The Doctrine of God the Trinity Today: Suggestions for an Ecumenical Study” în: vol. Alasdair I. C. Heron (ed.), *The Forgotten Trinity, 3. A Selection of Papers Presented to the BCC Study Commission on Trinitarian Doctrine Today*, London, BCC, 1991.

- ZIZIOULAS, Ioan, *Creația ca Euharistie*, trad. rom. de C. Papacioc, Ed. Bizantină, București, 1999.
- ZIZIOULAS, Ioan, *Eucharist, Bishop, Church: The Unity of the Church in the Divine Eucharist and the Bishop during the first three Centuries*, trad. eng. de E. Teokritoff, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2001;
- ZIZIOULAS, Ioan, *Ființa eclesială*, trad. rom. de A. Nae, Ed. Bizantină, București, 1996.
- ZIZIOULAS, Ioan, *L'Éucharistie, Évêque et l'Église durant les trois premiers siècles*, trad. fr. de J. L. Palierne, Paris, DDB, 1994.
- ZORIN, V. Konstantin, *Ghimpele din trup. Aspecte practice ale învățaturii creștine despre boală*, trad. rom. de Adrian Tănăsescu-Vlas, Ed. Sofia, București, 2014.
- ZUGRAV, Ioan, „Cultul morților. Comemorarea lor”, în: *Studiu liturgic-pastoral*, Cernăuți, 1937, pp. 17-24.

Dicționare, Enciclopedii, Lexicoane, Manuscrise.

- ACADEMIA ROMÂNĂ, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. I (Oltenia), Ed. Enciclopedică, București, 2001;
- ACADEMIA ROMÂNĂ, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. II (Transilvania), Ed. Enciclopedică, București, 2003;
- BAILLY, A., *Dictionnaire grec-français*, Hachette, 13 – e Édition, Paris, 1929.
- DAICOVICIU, Constantin, *Enciclopedia română, vol. III, Sibiu, 1904*.
- DRAGOMIORESCU, Gh. N., *Dicționarul figurilor de stil: terminologia fundamentală a analizei textului poetic*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1995.
- DRAGOMIORESCU, Gh. N., *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
- Das grosse Bibellexikon*, Ed. Wuppertal – Gissen, 2004.
- Dictionnaire apologetique de foi catholique*, Paris, 1936.
- Dicționarul german-român*, Ed. Academiei Române, ed. a II a, București, 1989.
- Dicționar român- rus*, Moscova, 1953.
- Dicționar rus-român*, Moscova, 1954.

- Dicționarul explicativ al limbii române*, Ed. Academiei Române, București, 1975.
- Dicționarul de neologisme al limbii române*, Ed. Academiei Române, București, 1986.
- Dicționarul explicativ al limbii române moderne*, Ed. Academiei Române, București, 1996.
- Encyclopedic Bible Dictionary*, Ed. Humanitas, București, 1999.
- DUFOUR, Xavier Leon, art. „Suflet”, în: *Vocabular de teologie biblică*, București, 2001.
- GESENIUS, Wilhelm, *Handwörterbuch über das alte Testament (hebräisch – deutsch)*, Ed. Springer, Belin-Göttingen-Heidelberg, 1962.
- GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- QUICHERAT, Louis et DAVELUY, Amédée, *Dictionnaire latin-français*, Ed. Hachette, Paris, 1910.
- KITTEL, G., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin, 1977.
- Larousse du XX-e siècle*, Ed. Paul Ange, Paris, 1932, Tom. V.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1-11, Ed. Herder, Sonderausgabe, Freiburg im Breisgau, 2006.
- Manuscrisul: „Din ședințele Societății România Jună. Naționaliștii și Cosmopoliții”, în: Mihai EMINESCU, *Opere*, vol. IX, ediție critică întemeiată de Perpessicius, Ed. Academiei Române, București, 1980.
- Manuscrisul: „Superfluența populației”, în: Mihai EMINESCU, *Opere*, vol. XV, ediție critică întemeiată de Perpessicius, Ed. Academiei Române, București, 1989.
- MERKI, H., *Ebenbildlichkeit. Reallexikon für Antike und Christentum*, Berlin, 1959.
- Meyers Lexicon*, Leipzig, 1940, ed. a VIII - a, Bd. VIII.
- PEȚINIS, Lambros, *Dicționar grec-român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- PEȚINIS, Lambros, *Dicționar grec-român*, Ed. Academia Română, București, 2005.
- Realencyklopädie der christlichen Alterthümer*, Bd. I, Freiburg im Breisgau, 1882.
- Reallexikon des klassischen Alterhums*, VI Aufl., Leipzig 1882.
- Realencyklopädie für protestantische Theologie*³, Bd. XV, Leipzig, 1904.
- The Oxford English Dictionary*, prepared by J. A. Simpson et alii, vol. XI, Clarendon Press, Oxford.

Surse online

- <http://doctorate.ulbsibiu.ro/obj/documents/REZ-ROM-BAZAVAN.pdf>, 28 ianuarie 2015.
- http://www.biserica.ch/docs/Invatatura_Orodoxa/relatia_dintre_hristos_si_duhul_sfant_in_biserica.htm, 13 februarie 2015.
- http://www.summorum-pontificum.de/archiv/index_10_04.shtml, 14 martie 2015.
- <http://www.crestinortodox.ro/religie/omilia-sfantului-vasile-mare-catre-tineri-128037.html>, 13 mai 2015.
- http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2010/filologie/Iacob_Diana_Ro.pdf, 25 februarie 2016.
- http://teologie.central.ucv.ro/blogs/cdst/files/2011/05/cdst_2010-final.pdf, 16 februarie 2016.
- <http://ziarullumina.ro/vocile-din-cimitirul-vesel-de-la-sapanta-94300.html>, 16 februarie 2016.
- <http://ziarullumina.ro/cimitirul-vesel-un-loc-unic-in-lume-84421.html>, 17 februarie 2016.
- <http://biblioteca.regielive.ro/referate/statistica/etapele-cercetarii-stiintifice-38340.html>, 13 iulie 2013.
- <http://www.pemptousia.ro/2012/11/parastasele-practica-a-bisericii-primare-sau-inovatie-moderna/>, 14 mai 2013.
- <http://www.comunicare-relatiipublice.ro/content/view/206/35/>, 15 mai 2013.
- http://www.ftoub.ro/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=97&Itemid=396, 16 iunie 2014.
- http://www.wachstumimwandel.at/wp-content/uploads/Sp05_11.pdf, 22 aprilie 2013.
- http://www.referat.ro/referate/download/Secularizarea_averilor_manastiresti_e4cc5.html, 17 iunie 2014.
- <http://www.civicmedia.ro/directivele-nkvd-pentru-ocuparea-natiunilor-europei-de-est-si-intoxicarea-occidentului>, 13 iulie 2013.
- http://edituradeisis.ro/opencart/index.php?route=product/product&product_id=129, 14 iunie 2013.
- <http://medievalia.ro/respingerea-incinerarii-argumentele-traditiei-tacerea-patriarhiei/#comment-5443>, 18 aprilie 2014.
- http://www.tabor-revista.ro/in_ro.php?module=content_full&id=10396, 19 iulie 2014.
- http://edituradeisis.ro/opencart/index.php?route=product/product&product_id=129, 13 februarie 2014.

<http://biblioteca.regielive.ro/referate/statistica/etapele-cercetarii-stiintifice-38340.html>, 22 octombrie 2015.

<http://dexonline.ro/definitie/circumstan%C8%9B%C4%83>, 23 ianuarie 2015.

http://edituradeisis.ro/opencart/index.php?route=product/product&product_id=129, 24 aprilie 2014.

<http://medievalia.ro/respingerea-incinerarii-argumentele-traditiei-tacerea-patriarhiei/#comment-5443>, 12 ianuarie 2013.

http://turnu.ro/invataturi_catehetice.html, 14 februarie 2013.

<http://www.cartiortodoxe.com/carte/247/ii-experienta-mistica>, 25 mai 2013.

<http://www.comunicare-relatiipublice.ro/content/view/206/35/>, 26 mai 2013.

<http://www.crestinortodox.ro/dogmatica/dogma/teologia-speculativa-teologia-pietista-69017.html>, 29 aprilie 2014.

<http://www.crestinortodox.ro/editoriale/invatatura-despre-suflet-cartile-vechiului-testament-70129.html>, 30 aprilie 2014.

<http://www.crestinortodox.ro/liturgica/viata-liturgica/teologia-immelor-slujba-inmormantarii-70702.html>, 13 iunie 2013.

<http://www.crestinortodox.ro/religie/omilia-sfantului-vasile-mare-catre-tineri-128037.html>, 13 iulie 2014.

http://www.culte.gov.ro/detaliu-presa/vrs/data_calendar/2013-01-23, 28 mai 2014.

http://www.ftoub.ro/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=97&Itemid=396, 30 mai 2014.

http://www.parohiamacin4.org/foloasele_parastaselor.html, 13 aprilie 2013.

<http://parohiamacin4.org/sinuciderea.html>, 19 aprilie 2016.

<http://www.parohiamacin4.org/incinerarea.html>, 18 martie 2013.

<http://www.pemptousia.ro/2012/11/parastasele-practica-a-bisericii-primare-sau-inovatie-moderna/>, 2 octombrie 2014.

<http://www.pemptousia.ro/2013/01/ingroparea-mortilor-cu-trupul-intreg-element-central-al-slujbei-de-inmormantare/>, 26 ianuarie 2015.

http://www.referat.ro/referate/download/Secularizarea_averilor_manastiresti_e4cc5.html, 13 iulie 2013.

<http://www.romaniaculturala.ro/images/articole/Mihaela%20Grancea.pdf>, 23 februarie 2014.

http://www.summorum-pontificum.de/archiv/index_10_04.shtml, 13 iunie 2013.

http://www.tabor revista.ro/in_ro.php?module=content_full&id=10396, 29 aprilie 2015.

http://www.theologie.uzh.ch/faecher/praktisch/ralphkunz/Homiletische_Anthropologie.pdf, 28 martie 2015.

<http://www.crestinortodox.ro/predici/predica-inmormantarea-unui-tata-148693.html>, 13 ianuarie 2016.

http://www.wachstumimwandel.at/wp-content/uploads/Sp05_11.pdf, 14 ianuarie 2016.

<http://www.mediafax.ro/social/tragedia-din-colectiv-cine-sunt-cele-64-de-victime-care-au-murit-in-urma-incendiului-artisti-fotografi-jurnalisti-olimpici-si-studenti-straini-printre-cei-disparuti-galerie-foto-14878395>, 4 aprilie 2016.

<http://limbaromana.org/revista/un-plan-concret-de-resacralizare-a-societatii-romanesti-actuale/>, 1 martie 2016.

<http://ziarillumina.ro/fericit-este-cel-ce-va-pranzi-in-Imparatia-lui-dumnezeu-107743.html>, 3 martie 2016.

<http://www.cuvantul-ortodox.ro/2010/09/14/parintele-sofian-de-8-ani-in-cer-ne-scoate-din-placerile-si-grijile-desarte-cu-un-cuvant-de-foc-smuls-din-focul-rugului-aprins-si-cu-o-intrebare-fundamentala-suntem-cu-adevarat-constienti/>, 7 martie 2016.

<http://www.crestinortodox.ro/dogmatica/lumea-vazuta/trupul-sufletul-69087.html>, 8 martie 2016.

<https://hrisostomfilipescu.wordpress.com/2014/01/07/bogdan-sa-fii-vesel-si-sa-razi-mult-te-iubeste-mult-mama/#comments>, 16 martie 2016.

<http://www.sud-est.md/numere/20010922/martiri/>, 4 aprilie 2016.

<http://c-tarziu.blogspot.com/2010/10/simpozion-de-martirologie-cum-ne.html>, 30 martie 2016.

<http://www.sfantuldaniilsihastrul.ro/articole/123-nina-negru-qart9a-de-a-nu-face-martiriq.html>, 4 aprilie 2016.

<http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/cuvantul-ierarhului/jertfa-martirica-immul-liturgic-scris-cu-sangele-marturisirii>, 12 octombrie, 2014.

<http://ziarillumina.ro/micul-catehism-care-sunt-faptele-milosteniei-trupesti-49368.html>, 8 aprilie 2016.

<http://ziarillumina.ro/despre-viata-si-despre-moarte-93995.html>, 7 aprilie 2016.

<http://ziarillumina.ro>, 11 aprilie 2016.

<http://acvila30.ro/cand-dumnezeu-este-prezent-viata-invinge-moartea/>, 11 aprilie 2016.

<http://acvila30.ro/video-cateheza-omul-in-fata-lui-dumnezeu-sfantul-maslu-si-slujba-inmormantarii/>, 18 aprilie 2016.

<http://stirileprotv.ro/stiri/sanatate/parchetul- instantei-supreme-incepe-urmarirea-penala-in-cazul-dezinfectantilor-hexi-pharma-folositi-in-spitale>, 4 mai 2016.

<http://medievalia.ro/respingerea-incinerarii-argumentele-traditiei-tacerea-patriarhiei/#comment-5443>, 16 mai 2016.